

การทำงานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน : คืออะไร และ ทำอย่างไร

กาญจนา แก้วเทพ

เนื่องจากในขณะนี้ ความสนใจในเรื่อง "วัฒนธรรม" โดยเฉพาะวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนชนบทหรือวัฒนธรรมพื้นบ้านนั้น มีอยู่อย่างแพร่หลายในทุกวงการ และสำหรับผู้ที่ทำงานเกี่ยวข้องกับวงการพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาชีวิตส่วนตัวหรือชีวิตสังคม การพัฒนาชีวิตภายในหรือสิ่งแวดล้อมของชีวิตภายนอก ต่างก็มีความสนใจว่า จะสามารถประสานแนวทัศนะเรื่อง "วัฒนธรรมชุมชน" เข้ามาในเนื้องานพัฒนาที่ตนกำลังทำอยู่ได้อย่างไรบ้าง หรือบางคนก็อาจจะถอยหลังไปเริ่มต้นตั้งคำถามว่า "การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน" นั้นมันคืออะไรกันแน่

ข้อเขียนชิ้นนี้เป็นผลสรุปมาจากการทำงานและการพิจารณาไตร่ตรองร่วมกันของเพื่อนๆ ที่กำลังแสวงหาหนทางการทำงานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนอยู่อย่างขะมักเขม้น และเนื่องจากเส้นทางการทำงานแนวนี้ยังไม่สิ้นสุดถึงจุดหมายปลายทาง ข้อเขียนชิ้นนี้จึงมิใช่คำตอบสำเร็จรูปสำหรับไขข้อข้องใจได้หมดทุกข้อ ฐานะของข้อเขียนชิ้นนี้เป็นเพียงป้ายบอกหลักกิโลเมตรเท่านั้นว่า เราได้เดินมาถึงไหนกันแล้วบนถนนสายนี้

1. ก่อนจะถึงงานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน

เนื่องจากอายุความของการทำงานพัฒนาในแนวนี้ยังมีไม่ถึงทศวรรษ จึงจัดว่ายังเป็นแนวคิดน้องใหม่ในวงการอยู่มาก เมื่อยังเป็นแนวทางที่แปลกใหม่ และกำลังอยู่ในระหว่างแสวงหาค้นคว้าอยู่ ก็ย่อมเป็นธรรมดาที่ว่า แนวทางนี้ยังมีความหลากหลายอยู่ในทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นการตีความแนวคิด วิธีการทำงาน หรืออื่น ๆ และยังอาจจะไม่สามารถจัดระบบระเบียบความคิดและวิธีการทำงานให้เห็นได้อย่างชัดเจน

ในที่นี้จะขอแกล้งมองข้ามความแตกต่างหลากหลายนั้นไปเสียก่อน (อย่างไรก็ตาม เพื่อความปลอดภัย ผู้เขียนจะขอเปิดกว้างทัศนะเอาไว้ก่อน ด้วยการไม่ด่วนตัดสินวินิจฉัยว่า สิ่งใดผิดพลาด

สิ่งใดถูกต้อง โดยคิดว่าคำวินิจฉัยดังกล่าวนั้น กาลเวลาจะเป็นผู้ให้คำตอบมากกว่า ในขณะที่ จะขอทำ
ความเข้าใจกับแนวทุกแนว ทางทุกทางที่มีอยู่ เพื่อเพิ่มพูน "ทางเลือก" ให้แก่การพัฒนาในอนาคต)
และยังจะสมมติว่า พวกเราได้เข้าใจความหมายของคำว่า "วัฒนธรรม" โดยหลักกว้าง ๆ แล้วไว้ชั้น-
หนึ่ง

สิ่งที่ต้องการจะค้นหาตอนนี้ก็คือ อยากรู้อากเหง้าความเป็นมาหรือบรรพบุรุษของ
แนวความคิดการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนว่า เหตุใดวงการพัฒนาทั้งไทยและเทศจึงหันมาให้ความสนใจและ
ตั้งความหวังเอาไว้กับการพัฒนาแนวนี้กันนัก โดยที่ผู้เขียนเชื่อว่า ความคิดในเรื่องนี้คงจะไม่ได้อยู่ที่
ก็ตกมาจากปากฟ้าเป็นแน่

และสิ่งหนึ่งที่ลืมไม่ได้ ก็คือ ก่อนที่แนวความคิดการพัฒนาแนววัฒนธรรมจะถือกำเนิดขึ้นมา
ได้มีงานพัฒนาในแนวคิดอื่นเยี่ยมหน้าเข้ามาจับจองพื้นที่ในวงการพัฒนาของไทยมาก่อนแล้ว อย่างน้อย ๆ
ที่สำคัญมีอยู่ 2 แนวคือ แนวพัฒนาเศรษฐกิจ (เพื่อการกินคืออยู่ที่ งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข
พัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าทันสมัย) และอีกแนวหนึ่งคือ แนวพัฒนาด้านการเมือง (การรวมกลุ่ม
ต่อรองประท้วงทางด้านอำนาจการตัดสินใจ)

ด้วยเหตุที่การพัฒนาทั้ง 2 แนวนั้น มายืดหัวหาคการพัฒนาเอาไว้แล้ว ฉะนั้นเวลาเรา
ลงไปในชนบท ก็ จะเห็นการสร้างถนน ล้อมรั้วปลูกกระถิน ทำธนาคารข้าว ธนาคารควาย ชุบน้ำ
พัฒนาแหล่งน้ำ ทำสหกรณ์ร้านค้า กลุ่มออมทรัพย์ ทำสหกรณ์ยา กลุ่มแม่บ้าน ฯลฯ และปริศนาที่มักจะเกิด
ขึ้นในใจเราบ่อย ๆ ก็คือ "เอ๊ะ อันนี้ใช่การทำงานพัฒนาแนววัฒนธรรมหรือเปล่า ถ้าไม่ใช่ แล้วมันอัน
ไหนกันล่ะ" (คำตอบเฉลยจะอยู่ตอนท้าย ๆ ของข้อเขียนนี้)

แต่ที่ตอบได้แน่ ๆ ไว้ก่อนตอนนี้ก็คือ การนำเสนอตัวเองของการพัฒนาแนววัฒนธรรมนั้น
คงจะต้องอ่อนน้อมต่อมตัวพอสมควรในแง่ที่ว่า ไม่น่าจะเสนอว่า "เราคือคำตอบทุกอย่างในการแก้ปัญหา
ของการพัฒนาชนบท" หรือ "เราคือถนนเส้นเดียวที่ตัดตรงไปสู่เป้าหมายแห่งความสำเร็จในการพัฒนา"
ผู้เขียนคิดว่า การพัฒนาแนววัฒนธรรมนี้ ในฐานะเครื่องมือชนิดหนึ่งในงานพัฒนา ก็ น่าจะจำเป็นต้องใช้
ควบคู่ไปกับแนวการพัฒนาแบบอื่น ๆ ทั้งนี้ หากอุปมาอุปมัยว่า เราได้สร้างภาพสังคมในฝันของเราว่า

"เราจะต้องมีบ้านสักหลังหนึ่ง ในบ้านของเราจะต้องมีโต๊ะกินข้าว บนโต๊ะกินข้าวจะต้องมีไม้จิ้มฟัน" ถ้าเราจะแปรความฝันให้เป็นจริง หากเราเดินเข้าไปในป่าเพื่อตัดไม้มาทำของทุกอย่างที่เราต้องการ เราก็ต้องการทั้งขวานสำหรับโค่นไม้ใหญ่ ๆ ต้องการมีค้อนสำหรับผ่า และต้องการแม่แต้มีคางเล่มเล็กสำหรับเหลาไม้จิ้มฟัน ฉะนั้นก็ฉะนั้น การพัฒนาแต่ละแนวก็เปรียบเสมือนเครื่องมือแต่ละชิ้น ที่มีทั้งจุดเด่นและข้อจำกัดในตัวเอง ซึ่งเรานักพัฒนาต้องทำความรู้จักกับธรรมชาติของเครื่องมือแต่ละชนิด และนำมาใช้ได้อย่างไม่ผิดพลาดผิดตัว กล่าวคือ ไม่เอาขวานไปเหลาไม้จิ้มฟัน หรือเอาแม่คางไปโค่นต้นไม้ เป็นต้น)

2. ประวัติความเป็นมาของความสนใจในงานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน

ความสนใจในแนวนี้นี้มีมาพร้อม ๆ กันทั้งจากกระแสการพัฒนาทางสากล (จากต่างประเทศ) และจากกระแสภายในวงการพัฒนาของบ้านเราเอง

ก) กระแสภายนอก ในช่วงทศวรรษ 1950 (ราว ๆ 2490 - 2500) โลกเราแบ่งแยกออกเป็น 2 ค่ายใหญ่ ๆ คือ ค่ายโลกเสรี และ ค่ายสังคมนิยม และสองค่ายนี้มีการทำสงครามเย็นกัน อันเนื่องมาจากความแตกต่างด้านความคิดทางการเมือง สำหรับประเทศหลายประเทศที่สังกัดอยู่ในค่ายโลกเสรีเป็นประเทศที่ถูกถือว่ายากจน หรือบางประเทศเพิ่งปลดปล่อยตัวเองจากลัทธิอาณานิคม/ประเทศที่เบ้มในโลกลเสรี เช่น สหรัฐ จึงเสนอแนวทาง "การพัฒนาเศรษฐกิจ" สำหรับพัฒนาประเทศ-โลกที่สามให้เจริญก้าวหน้า "ในขณะนั้นเอง มีบางประเทศ เช่น ประเทศในแอฟริกา ที่ได้สูญเสียวัฒนธรรมประจำชาติไปในระหว่างตกเป็นอาณานิคม บางประเทศเหล่านี้จึงเสนอว่า ตนเองยังไม่สนใจ "การพัฒนาเศรษฐกิจ" แต่สนใจ "การพัฒนาวัฒนธรรม" ของตนขึ้นมามากกว่า การถกเถียงกันระหว่างความสำคัญของการพัฒนาแนวเศรษฐกิจและการพัฒนาแนววัฒนธรรมก็เริ่มเปิดฉากขึ้น :

และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในขณะนั้นพื้นฐานแนวความคิดทั้งสองนั้นมีลักษณะเป็นปฏิปักษ์กัน และไม่อาจจะประนีประนอมกันได้ ทั้งนี้ เพราะการพัฒนาแนวเศรษฐกิจ (ที่รู้จักกันในนามของ "ทฤษฎีขั้นตอนความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ") มีความเชื่อว่า บรรดาวัฒนธรรม - ธรรมเนียม ประเพณี พื้นบ้านต่าง ๆ ที่เคยมีอยู่ในชุมชนนั้น ล้วนแต่เป็นอุปสรรคขัดขวางความเจริญก้าวหน้าและทันสมัย เช่น

คำสอนของศาสนาทำให้คนงอมืองอดตีน ไม่ชวนขวายเป็นงอมือมาหากิน การนับถือผีสาางเทวดาก็ทำให้
 ความคิดล้าหลัง ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ เป็นต้น ในขณะที่พวกที่ถือทางข้างการพัฒนาวัฒนธรรมเห็นว่า
 "สิ่งที่เรามีอยู่ ทำให้เราเป็นตัวของตัวเอง มีเอกลักษณ์ เป็นพลังสร้างสรรค์" เมื่อข้างหนึ่งเห็นว่า
 "เป็นชาว" อีกข้างหนึ่งเห็นว่า "เป็นคำ" อย่างนี้ก็ย่อมจะตกลงกันไม่ได้ อย่างไรก็ตาม ในยุคแรกนี้
 ส่วนใหญ่แล้วการพัฒนาแนวเศรษฐกิจเป็นฝ่ายชนะอย่างขาดลอย ประเทศโลกที่สามดำเนินแนวทาง
 พัฒนาเศรษฐกิจกันขนานใหญ่ (อย่างที่เรากำลังทำกันอยู่ในขณะนี้ คือมุ่งยกระดับรายได้ การกินอยู่เป็น-
 หลัก) ส่วนการพัฒนาแนววัฒนธรรมก็เจียบเสียบไป

ช่วง 2 ทศวรรษ (1960 - 1970, 1970 - 1980) ของการพัฒนาเศรษฐกิจผ่านพ้น
 ไป และเริ่มผลิตรายออกมาให้เห็น ที่เห็นเป็นผลเก็บกินได้ก็มีอยู่บ้าง เช่น หมู่บ้านที่มีถนนหนทาง มี
 ไฟฟ้าใช้ แต่ที่ออกดอกออกใบมาเป็นต้นไม้พิษ ต้นไม้กินคน กลับมีอยู่เป็นส่วนใหญ่ เพราะดูเหมือนยังพัฒนา
 ไป คนจนยังมีมากขึ้น ที่จนอยู่แล้วก็ยิ่งยากจนลงไปอีก ปัญหาความเสื่อมโทรมทางสังคม (เช่น การอพยพ
 ยาสเสพติด โสเภณี) ขยายตัวมากขึ้น ปัญหาความเสื่อมโทรมด้านสิ่งแวดล้อมอยู่ในขั้นวิกฤต แม่น้ำ-
 ลำคลองเป็นพิษ พื้นดินแห้งแล้งจนปลูกอะไรไม่ได้) สิ่งทีแนวทางพัฒนาเศรษฐกิจเคยให้สัญญาไว้ นอก-
 จากจะไม่เป็นจริงดังที่สัญญาแล้ว ต่อหน้าปัญหาที่โลกที่สามกำลังเผชิญอยู่ การพัฒนาเศรษฐกิจก็ยังไม่
 คำตอบให้อีกด้วย ในขณะนี้เอง กระแสการพัฒนาแนววัฒนธรรมก็เริ่มจะมีเสียงที่ตื่นขึ้นมาบ้าง เริ่มด้วย
 การวิพากษ์วิจารณ์ว่า การพัฒนาเศรษฐกิจ (แต่เพียงด้านเดียวนั้น) จะไม่มีทางเป็น "ตัวแก้ปัญหา"
 สังคมในปัจจุบันได้ เพราะการมุ่งเน้นแต่เศรษฐกิจเป็นสรณะนั้นแหละเป็นตัวต้นเหตุของปัญหาทั้งหมด
 ฉะนั้น ถ้าจะแก้อาการเจ็บป่วยของสังคมแล้ว ก็ต้องขจัดต้นตอที่รากเหง้ากันเลย จะเพียงแต่เลาะกิ่ง
 ริคใบเท่านั้น คงจะรักษาชีวิตต้นไม้ทั้งต้นเอาไว้ไม่ได้

ผู้ที่ทำหน้าที่กรรมการในการปะทะกันทางความคิดระหว่างการพัฒนา 2 แนวนี้ เห็นจะ
 ได้แก่ องค์การยูเนสโก (UNESCO) ซึ่งได้ประกาศผลว่า การที่ผลลัพธ์จากการพัฒนาโลกที่สามไม่
 บรรลุเป้าหมายเท่าที่ควร และยังสร้างปัญหาใหม่ ๆ ให้เกิดขึ้นมานั้น ก็เป็นเพราะการพัฒนาเท่าที่ผ่าน
 มานั้น เป็นการนำจากภายนอกเข้าไป ไม่ว่าจะเป็ความต้องการที่จะพัฒนาแนวคิดและวิธีการทำงาน
 พัฒนา รวมทั้งแบบจำลองต่าง ๆ เมื่อนำมาจากภายนอกเข้าไปแล้ว ที่ส่งผ่านจากข้างบนลงสู่ล่าง

(Top-down) อีกประการหนึ่ง การใช้แนวพัฒนาเศรษฐกิจ ทำให้ผู้วางแผนพัฒนาละเลยความสำคัญ
ของวัฒนธรรมชุมชน หรืออาจจะมองเห็นแต่ด้านลบของวัฒนธรรมชุมชนซึ่งได้กล่าวไปแล้ว ในอนาคต
ข้างหน้า จำเป็นจะต้องปรับทัศนคติและการประเมินวัฒนธรรมชุมชน (พร้อม ๆ กับปรับการมอง
เศรษฐกิจด้วย) เสียใหม่ ต้องมองหาข้อดีและข้อบกพร่องของทั้งสองฝ่าย และหาทางประสานข้อดีเข้า
ด้วยกัน พร้อมทั้งพยายามลดข้อบกพร่องให้เหลือน้อยที่สุด

ข) กระแสภายใน สำหรับประวัตินงานพัฒนาในประเทศไทยเราเอง โดยเฉพาะใน
องค์กรเอกชน มักจะเริ่มต้นด้วยการช่วยเหลือคนจนผู้ยากไร้ด้วย "การสงเคราะห์แบบให้เปล่า" (อาจ
เปรียบเทียบได้ว่า เมื่อมีคนอดอาหาร เราก็ให้ปลาแก่พวกเขาไว้กิน) ด้วยการใช้กระบวนการทำงาน
แบบทำงานไตร่ตรองผลการทำงาน - เริ่มทำงานแบบใหม่ (Action-Reflection-Action) ทำให้
เกิดแนวคิดต่อมาว่า วิธีสงเคราะห์แบบให้เปล่านั้น ถึงจะสามารถช่วยให้คนจนแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้
แต่ก็เป็นครั้งคราว และอาจทำให้ผู้ยากไร้คอยแต่อมืองอดตีนรอความช่วยเหลือจากคนอื่น ในขั้นต่อมา
จึงได้ยกระดับวิธีทำงานมาเป็นแบบ "กึ่งสงเคราะห์กึ่งพัฒนา" (อาจเทียบได้กับการให้เบ็ดและหัดให้ใช้
กัน เบ็ดไปตกปลาเอาเอง)

ในขั้นต่อมา วิธีการทำงานก็ยกระดับขึ้นมาอีกขั้นหนึ่ง คือ เป็น "งานพัฒนาเต็มรูปแบบ"
(ในความหมายของการพัฒนาเศรษฐกิจ - ในขั้นนี้อาจจะเทียบได้กับการให้ชาวบ้านขุดบ่อ หักเลี้ยงปลา
หักเพาะพันธุ์ปลาเอง) งานพัฒนาขั้นตอนเต็มรูปแบบนี้ เป็นงานที่เรารู้จักกันแพร่หลายที่สุด เพราะเป็น
ตอนที่งานพัฒนาตั้งเนื้อตั้งตัวเป็นรูปร่างชัดเจนที่สุด กิจกรรมที่เราคุ้นเคย ได้แก่ งานธนาคารข้าว
ขุดบ่อน้ำ ธนาคารควาย ธนาคารปุ๋ย สหกรณ์ร้านค้า กลุ่มออมทรัพย์ ฯลฯ

งานพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อยกระดับสภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวบ้านนั้น ได้รับผล
สำเร็จในระดับหนึ่ง คือ สามารถบรรเทาความเดือดร้อน ความอดอยาก และลดผ่อนการเป็นหนี้เป็นสิน
ของชาวบ้านได้อยู่บ้าง แต่ในอีกด้านหนึ่ง งานพัฒนาเศรษฐกิจที่เราทำนี้ ก็มักจะต้องพบกับ ขีดจำกัด
หลาย ๆ อย่าง หรือในบางกรณีอาจจะสร้าง ปัญหาใหม่ หรือเกิด ผลเสีย ในด้านอื่น ๆ กับชุมชนเช่นกัน
ดังตัวอย่างเช่น

1) จากการติดตามผลลัพธ์ที่ได้จากการทำธนาคารข้าว เรามักจะพบว่า ธนาคารข้าว นั้นสามารถช่วยเหลือได้แต่ชาวบ้านที่พอมือยังมีกินระดับหนึ่งเท่านั้น แต่หากเป็นชาวบ้านที่ยากจนอย่างที่สุด เช่น พวกหาเช้ากินค่ำ พวกที่ไม่มีไร่ไม่มีนา การทำธนาคารข้าวจะไปไม่ถึงคนยากจนเหล่านี้ ทั้งนี้เพราะลักษณะการทำธนาคารข้าว (ตามแบบฉบับที่ทำอยู่ทั่ว ๆ ไป) เราใช้ระบบ "เป็นสมาชิก" คือต้องมีข้าวมาลงเป็นทุนเอาไว้ ชาวบ้านที่ยากจนขนาดไม่มีทุนจะลง ย่อมหมดโอกาสจะได้รับความช่วยเหลือจากกิจกรรมธนาคารข้าว

2) ในบางกรณี เมื่อมีกิจกรรมแบบโครงการเศรษฐกิจเข้าไปในหมู่บ้าน อาจส่งผลให้ชาวบ้านแตกความสามัคคีกัน เพราะแก่งแย่งผลประโยชน์กัน (เช่น การกู้ยืมเงินจากกลุ่มออมทรัพย์) ปัญหาอุปสรรคข้อขัดข้องมักเป็นปัญหาที่แก้ไม่ตก ไม่ว่าจะพยายามป้องกันอย่างไรก็ตาม ปัญหาชาวบ้านที่กู้ยืมไปแล้ว ไม่ยอมมาส่งคืน เป็นต้น

3) ในกรณีที่ เราเลือกทำโครงการเฉพาะกับกลุ่มบางกลุ่มเท่านั้นในหมู่บ้าน ก็เท่ากับเรา "ฉีก" กลุ่มที่มีโครงการออกจากคนอื่น ๆ ในชุมชน ตัวอย่างเช่น ข้าวของกลุ่มธนาคารข้าวอาจจะมีอยู่ในยุ้งฉาง แต่คนอื่น ๆ ที่ไม่ได้เป็นสมาชิกของกลุ่มก็อาจจะอดข้าวได้ เพราะไม่มีสิทธิ์มากู้ยืม ลักษณะเช่นนี้ได้ทำลายวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของชุมชนโดยไม่รู้ตัว เพราะแต่เดิม หากมีข้าวเหลืออยู่ในหมู่บ้าน ทุกคนจะสามารถกู้ยืมกันกินได้โดยไม่จำเป็นต้องเป็นสมาชิกของกลุ่มหรือไม่ นอกจากนั้น ในกรณีที่งานพัฒนาทำกิจกรรมแต่พ่อบ้านเท่านั้น ก็เท่ากับ "ฉีก" ผู้ชายออกจากครอบครัว เพราะในวัฒนธรรมดั้งเดิม กิจกรรมทุกอย่างในชุมชน ทั้งพ่อบ้าน แม่บ้าน เด็ก ๆ จะร่วมกันทำทั้งหมด

4) มีปรากฏการณ์บางอย่างที่น่าสังเกตว่า ในแต่ละชุมชนนั้นจะมี "ผู้นำตามธรรมชาติ" อยู่เสมอ และเมื่อเราทำโครงการพัฒนา ก็มักจะได้นักนำชุมชนเหล่านี้เข้ามาเป็นผู้นำโครงการของเราด้วย ผู้นำตามธรรมชาติเหล่านี้มักจะเป็นคนดี มีความซื่อสัตย์สุจริต เสียสละเพื่อส่วนรวม แต่ทว่าหลังจากมารับภาระเป็นผู้นำโครงการแล้ว มีหลายคนที่เป็นคนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เช่น คดโกง เห็นแก่ตัวขาดความยุติธรรม (เราอาจจะต้องค้นคว้าหาสาเหตุที่แท้จริงต่อไป) ทำให้ไม่เป็นที่ยอมรับของชุมชนหลายคนต้องหนีออกจากหมู่บ้านไปเลย ทำให้ชุมชนขาดผู้นำไป พิจารณาในแง่นี้ก็อาจจะมองได้ว่าโครงการพัฒนาได้เข้าไปทำลายผู้นำชุมชนโดยมิได้ตั้งใจ

5) ปัญหาอีกประการหนึ่งที่พบบันมากทั้งในวงการพัฒนาเอกชนและราชการ ก็คือ ปัญหา อายุที่ไม่ยืนยาว ของงานพัฒนา ส่วนใหญ่การทำกิจกรรมของกลุ่มจะกระชุกกระชวยอยู่แต่เฉพาะตอนที่ นักพัฒนาจากภายนอกยังอยู่ในหมู่บ้านเท่านั้น พอนักพัฒนาออกจากหมู่บ้าน โครงการก็มักจะล้มตึกมีนักพัฒนาออกมาด้วย เราจึงมักจะเห็นบ่อน้ำร้างที่ทางการไปขุดไว้ให้ ยุงข้าวของธนาคารข้าวที่มีแต่ยังไม่ มีข้าว ธนาคารยาที่มีแต่ป้าย เป็นต้น

นอกเหนือจากขีดจำกัดและผลเสียบางแง่มุมของงานโครงการพัฒนาที่กล่าวมาแล้ว พวกเรา นักพัฒนาในบางพื้นที่ยังได้พบกับเหตุการณ์แปลก ๆ ในระหว่างการทำงาน เช่น ประสบการณ์ใน ภาคเหนือของนักพัฒนาที่ทำงานกับเพื่อนพี่น้องชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง ก็ได้พบว่า หลังจากทำกิจกรรม-ธนาคารข้าวจนมีข้าวพอเหลือกินบ้างแล้ว การวางแผนเพื่อจะทำกิจกรรมอื่น ๆ ต่อไปของชาวบ้านก็มีได้ มุ่งที่จะปรับปรุงสภาพการกินอยู่ให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป แต่กลับต้องการที่จะเร่งรัดฟื้นฟูรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนที่นับวันมีแต่จะถูกทำลายไป โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชนรุ่นใหม่ เช่นเดียวกับประสบการณ์ของ นักพัฒนาในภาคอีสานที่พบว่า ในบางแห่งชาวบ้านตัดสินใจที่จะล้มเลิกโครงการพัฒนา เมื่อเล็งเห็นว่า ขึ้นทำโครงการต่อไปจะต้องเกิดปัญหาความขัดแย้งในชุมชนอย่างแน่นอน ปรัชญาการณ เช่นนี้ทำให้นักพัฒนาบางคนเริ่มเอะใจว่า คงจะมีอะไรบางอย่างที่เรายังไม่ เข้าใจหรือสวนทางกับความเข้าใจของเรา

3. จุดเริ่มต้นของการทำงานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน

จากประสบการณ์งานพัฒนาในบ้านเราเอง บวกผสมกับการแลกเปลี่ยนติดต่อกับเพื่อน นักพัฒนาในต่างประเทศ ทำให้นักพัฒนาไทยกลุ่มหนึ่งพยายามแสวงหาแนวทางเพื่อพัฒนาการทำงานพัฒนา ที่เป็นอยู่ให้ได้ผลดีกว่าเดิม โดยที่จะต้องแก้ไขขีดจำกัดและผลเสียที่จะตามมาของงานพัฒนาที่เคยทำ มาในอดีต ในการเดินรุดหน้าต่อไปบนเส้นทางแห่งการพัฒนาชนบทนี้ เราอาจจะต้องปรับเปลี่ยนตั้งแต่ ปรัชญาการพัฒนา เสียใหม่ อันได้แก่คำถามที่ว่า "เราจะทำงานพัฒนาไปเพื่ออะไร ทำไมเราจึงต้อง ทำงานพัฒนา" จากคำตอบเดิมที่เราเคยตอบว่า "เพื่อพัฒนาสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้ ดีขึ้น ๆ ขึ้นไปเรื่อย ๆ ให้ "กินคืออยู่ดี" มากขึ้นไปเรื่อย ๆ โดยอาจจะสูญเสียมิติด้านอื่นของชีวิตสังคม หรือชีวิตชุมชน เช่น ความเอื้อเพื่อเกื้อกูลกัน ความสามานสามัคคี (เน้นหนักมิติเศรษฐกิจด้านเดียว)

เราอาจจะต้องปรับเปลี่ยนปรัชญาการพัฒนาใหม่ว่า เราต้องทำงานพัฒนาเพื่อให้ "กินพอกี อยู่พอกี" "เพื่อยกระดับจิตใจของชาวบ้านให้ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สร้างศีลธรรมในหมู่บ้านให้เข้มแข็ง บำรุงรักษาวัฒนธรรมแต่ละชุมชน" (ต่อไปจะได้กล่าวถึงเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังปรัชญาเช่นนี้) นี้ก็เท่ากับว่า เป้าหมายของการพัฒนาของเราไม่ได้โอนเอียงไปในมิติใดมิติหนึ่งเท่านั้น แต่ครอบคลุมให้ครบถ้วนทุกมิติ เราไม่ได้ต้องการแค่การกินอยู่ที่ดีเท่านั้น เราต้องการ"คนที่ดี"ด้วย เราต้องการ"ชุมชนที่มีศีลธรรมอันดีงาม" ด้วย ความล้มเหลวที่แท้จริงของการพัฒนาที่ผ่านมาก็คือ ได้ยกระดับสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านไปพร้อม ๆ กับยกระดับความโลภในจิตใจของชาวชนบทให้เพิ่มมากขึ้นไปพร้อม ๆ กัน

นอกจากการปรับปรุงปรัชญาการพัฒนาอันอาจจะถือว่าเป็นธงชัยนำหน้าขบวนการพัฒนาแล้ว ในขั้นต่อมา เราก็ต้องเปลี่ยนแปลงกรอบแนวคิดและความเชื่อพื้นฐานบางประการที่เกี่ยวกับการทำงานพัฒนา แต่ก่อนนี้ เมื่อเวลานักพัฒนาเข้าไปในหมู่บ้าน สิ่งที่นักพัฒนามืออยู่ล่วงหน้าอยู่แล้วในหัวสมองก็คือ "หมู่บ้านที่เราเข้าไปนั้นกำลังมีปัญหา ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความยากจน ขาดข้าว หนี้สิน ความเจ็บป่วย" ฉะนั้น วิธีการทำงานของเราก็คือ

(1) เราจะถามว่า ชาวบ้านมีปัญหาอะไรบ้าง (และต่อไปเราอาจจะถามว่า แล้วชาวบ้านมีความต้องการให้เราช่วยเหลืออะไรบ้าง) ส่วนมากปัญหาพื้นฐานของชาวบ้านก็คือ ขาดข้าวกิน

(2) เราก็จะเสนอวิธีการและรูปแบบในการแก้ปัญหาให้ โดยทั่วไปที่เราทำก็คือ ถ้าขาดข้าวกิน ก็ต้องรวมกลุ่มกันเพื่อทำธนาคารข้าว (เป็นที่น่าสังเกตว่า คำตอบของเรานี้มักจะเป็นคำตอบสำเร็จรูป คือ ที่ไหน ๆ ขาดข้าว ก็แก้ไขด้วยธนาคารข้าว แดมคำตอบสำเร็จรูปของเรานี้ยังมักจะมีข้อเสีย คือ วิธีการทำธนาคารข้าวที่ไหน ๆ ก็มักจะมีวิธีการคล้าย ๆ กัน)

วิธีการทำงานแบบที่กล่าวมานี้ คล้าย ๆ กันจะมีความเชื่ออยู่เบื้องหลังว่า ชาวบ้านนั้นมีแต่ด้านที่เป็นปัญหาเท่านั้น ส่วนด้านที่เป็นวิธีแก้ปัญหาของชาวบ้านนั้นกลับว่างเปล่า ตรงนี้เป็นจุดเปลี่ยนที่แตกหักระหว่างการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนกับการพัฒนาแนวอื่น ๆ เพราะการพัฒนาแนววัฒนธรรม-ชุมชนนั้นมีความเชื่อมั่นพื้นฐานในศักยภาพของชุมชน ในพลังสร้างสรรค์อันจะสามารถแก้ไขปัญหาค้าง ๆ ให้ลุ่ลงไปได้ด้วยตัวเองของชาวบ้าน (โดยอาจจะต้องอาศัยความร่วมมือช่วยเหลือจากบุคคลภายนอก แต่ไม่ใช่ต้องแบมือรอคอยพึ่งพาการแก้ปัญหาจากผู้อื่น)

ความเชื่อพื้นฐานดังกล่าวแสดงออกในขั้นตอนของวิธีการทำงาน กล่าวคือ หลังจากที่ เราได้สำรวจค้นหาแล้วว่า "หมู่บ้านนั้นมีปัญหาอะไร" เราก็จะต้องถามต่อไปด้วยว่า "แล้วหมู่บ้านนั้น เคยแก้ปัญหานั้นกันมาได้อย่างไรบ้าง" ทั้งนี้ โดยที่เรามีความเชื่อว่า แม้ว่าจะยังไม่มีความช่วยเหลือ จากภายนอกเข้าไป ชาวบ้านเขาก็ได้ค้นร้นต่อสู้กับปัญหาต่าง ๆ อยู่แล้ว เช่น เมื่อมีปัญหาขาดข้าวเกิดขึ้นในหมู่บ้าน ชาวบ้านก็อาจจะพยายามหาทางแก้ไขด้วยการทำ "กลุ่มข้าว" เป็นต้น ต่อจากนั้นเราก็ จะช่วยกันร่วมวิเคราะห์กับชาวบ้านว่า เพราะเหตุใด หรือมีเงื่อนไขที่ไม่เอื้ออำนวยอะไร หรือขาดกลไก อะไรที่ทำให้ไม่สามารถนำวิธีการทำ "กลุ่มข้าว" มาใช้แก้ปัญหานั้นหมู่บ้านกำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบันได้ และ หลังจากนั้น เมื่อเราและชาวบ้านจะร่วมกันคิดวางแผนทำกิจกรรมในขั้นต่อไป เราก็ต้องเริ่มต้นก้าวต่อ- ไปจาก "อะไรที่ชาวบ้านมีอยู่บ้างแล้ว" โดยการประสาน (Articulate) พลังปัญญา พลังกาย พลังผู้คน จากในวัฒนธรรมที่ชุมชนมีอยู่ เข้ากับพลังสร้างสรรค์จากที่เรา นักพัฒนาภายนอกนำเข้าไป

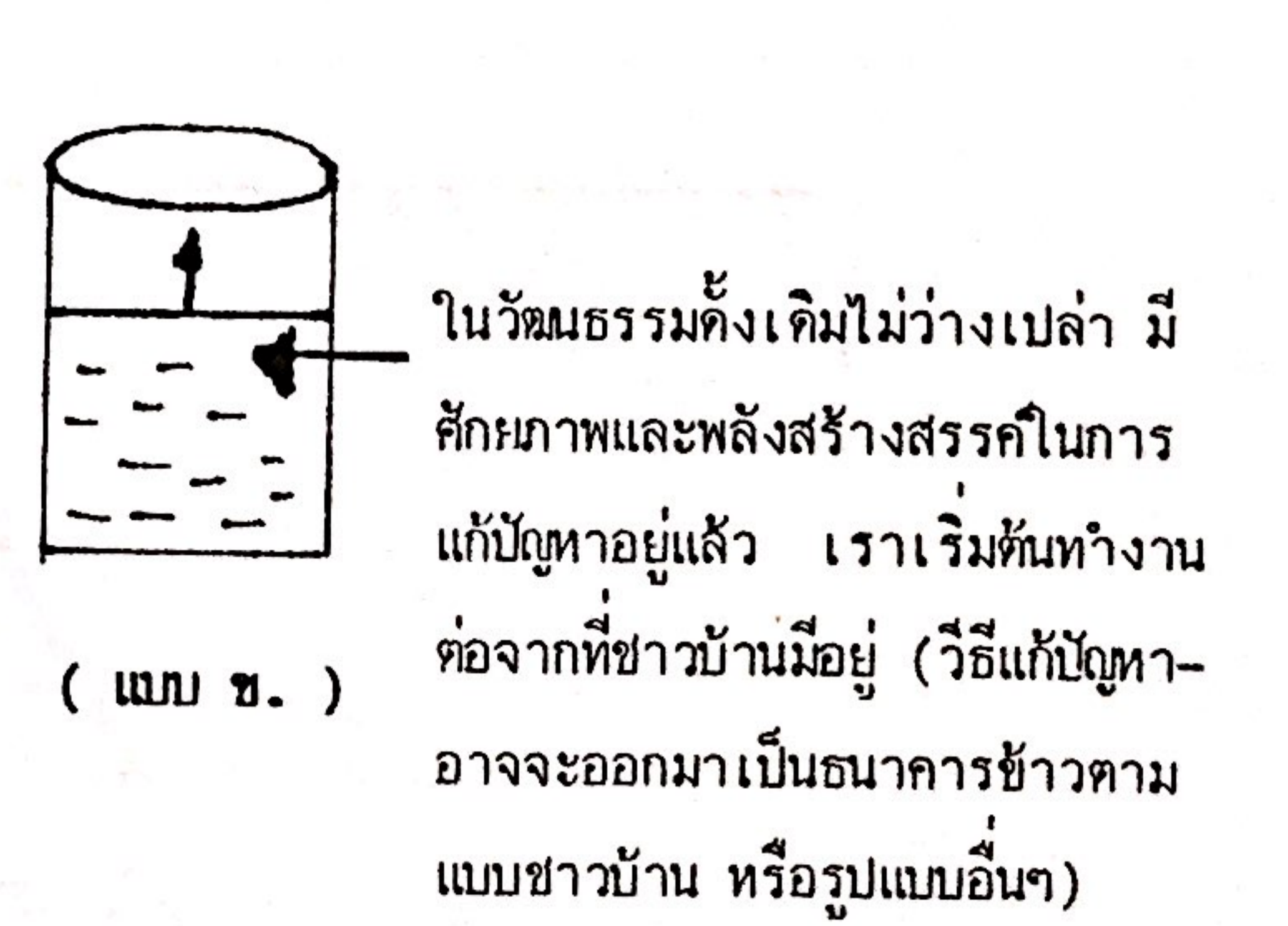
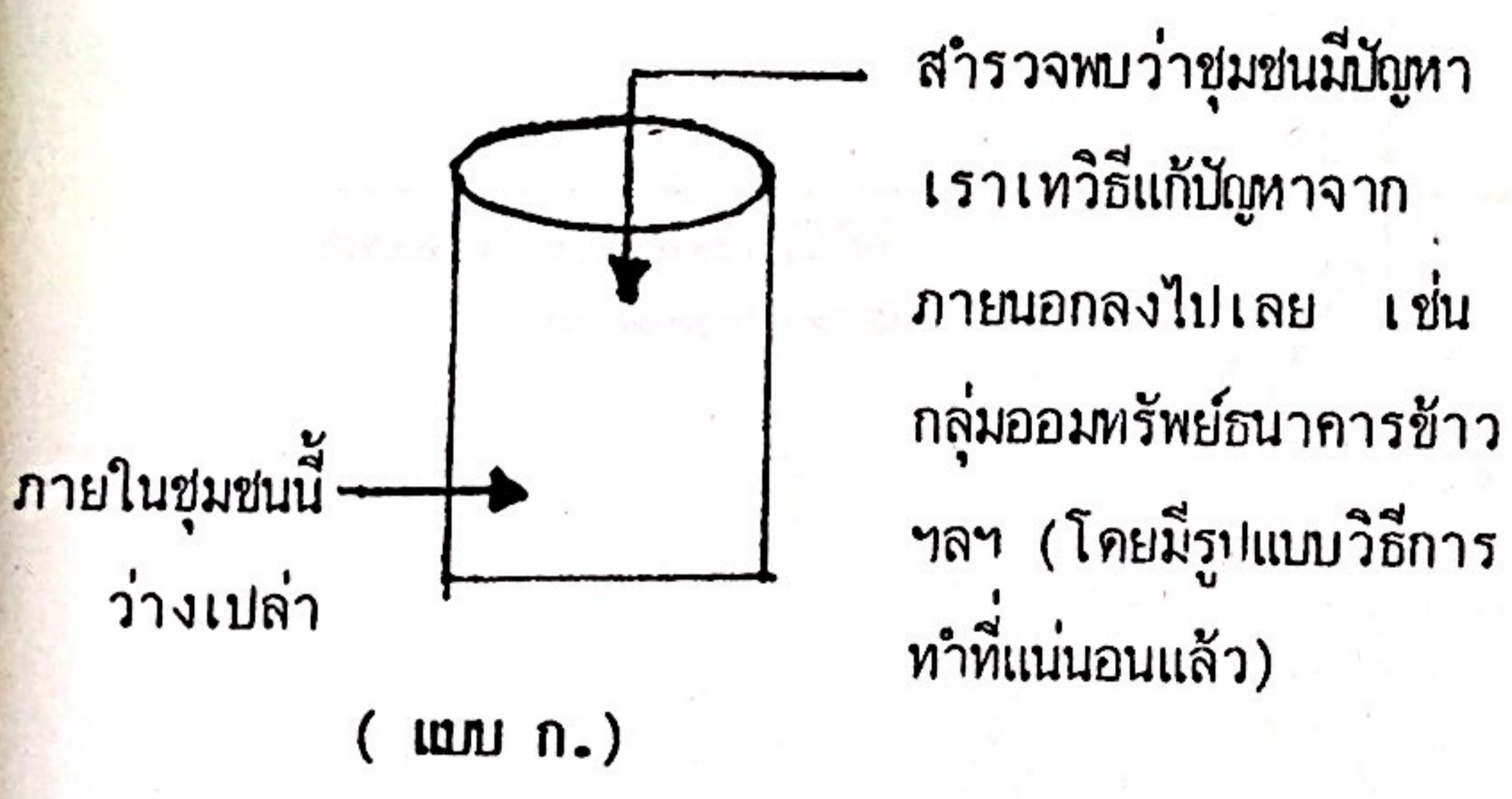
นี่คือความหมายของประโยคที่เรา กล่าวว่า การทำงานในแนวทางนั้นนี้ เรามีความเชื่อ ว่า "ในวัฒนธรรมชุมชนนั้น ไม่ว่างเปล่า เพราะในนั้นบรรจุไว้ด้วยพลังความสามารถ พลังภูมิปัญญา พลังสร้างสรรค์ที่จะแก้ปัญหามุมชน (ในขั้นตอน ๆ ไป จะได้กล่าวถึงตัวอย่างรูปธรรมเพิ่มเติมให้มากขึ้น)" อย่างไรก็ตาม การที่เราจะสามารถปลุกพลังดังกล่าวให้สำแดงออกมาได้นั้น หากเราเปรียบเทียบการ ทำงานแนววัฒนธรรมชุมชนว่าเป็นอาวุธอันวิเศษ การจะใช้อาวุธลับดังกล่าวนี้ได้ ก็จำเป็นต้องรู้คาถาที่ กำกับอาวุธนั้น จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า คาถาหนึ่งที่จะกำกับการใช้แนวพัฒนาแบบวัฒนธรรมชุมชน นั้นก็คือ แนวการพัฒนาจากล่างขึ้นบน (Bottom-up)

พวกเราคงจะคุ้นเคยกับคำว่า การพัฒนาจากล่างขึ้นบน มาบ้าง อย่างน้อยก็คงรู้ว่า เป็นแนวที่ตรงกันข้ามกับการทำงานแบบจากบนลงล่าง แต่ลักษณะของการใช้แนวทางล่างขึ้นบนสำหรับ การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนนั้น ประกอบด้วยหลายมิติ มิติแรกเริ่มด้วยความต้องการว่าจะพัฒนาอะไร นั้น จะต้องถูกกำหนดมาจากฝ่ายของชาวบ้านเอง โดยที่นักพัฒนาไม่จำเป็นต้องเตรียมเอาไว้ล่วงหน้าว่า ทุกหมู่บ้านจะต้องมีปัญหาด้านเศรษฐกิจ ต้องทำธนาคารข้าวหรือธนาคารปุ๋ย หากหมู่บ้านใดมีความสนใจที่จะรวมกลุ่มกันเพื่อ รื้อฟื้น ธรรมเนียมประเพณีของตน เช่น รวมกลุ่มกันบูรณะปฏิสังขรณ์ศาลปู่ตา เราก็ต้อง เริ่มจากความต้องการอันนั้น เพราะลำดับความต้องการบ่งบอกถึงระดับความสำคัญของสิ่งที่ชาวบ้าน พยายามอย่างแท้จริง (ซึ่งอาจจะไม่ใช่เรื่องราวทางเศรษฐกิจก็เป็นได้)

มติที่สอง ได้แก่ การกำหนดรูปแบบ วิธีการในการตอบสนองความต้องการหรือวิธีการ
แก้ปัญหา นั้น จำเป็นต้องใช้วิธีการของชาวบ้านเช่นกัน นี่คือความหมายที่ได้กล่าวไปแล้วตั้งแต่ต้นว่า
 เราจะถามชาวบ้านว่า "แต่ก่อนนั้น ชุมชนเคยมีวิธีการในการเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ นั้นอย่างไรบ้าง" เรา
 จะถือว่าความรู้ในการแก้ปัญหาคงกล่าวเป็นมรดกตกทอดจากบรรพบุรุษของชุมชนมาจนถึงคนชั้นรุ่นลูกหลาน
 ในปัจจุบัน เราต้องไม่โยนมรดกชิ้นนี้ทิ้งไป ตัวอย่างรูปธรรมก็เช่น ถ้าเราคิดว่าในหมู่บ้านที่เราทำงาน
 ค่ายมีปัญหาเรื่องการขาดควาย และจำเป็นต้องทำธนาคารควาย เราก็ต้องสืบสาวไปในอดีตของชุมชนว่า
 ชาวบ้านเขามีวิธีการแก้ปัญหาคารขาดควายอย่างไรบ้าง ทางภาคเหนืออาจจะมีการเลี้ยงควายแบบ
 ฝากถึงตามแบบประเพณีนี้อยู่ การศึกษาค้นคว้าวิธีการแก้ปัญหามาจากชาวบ้านจะช่วยให้ เราในฐานะคนภาย-
 นอกได้เข้าใจถึงวิถีชีวิต วิถีคิด การจ้ดล้คำกับคุณค่า หลักเกณฑ์และเหตุผลของแต่ละชุมชน

มติสุดท้ายของแนวทางการทำงานจากล่างขึ้นบน ก็คือ หลังจากรับรู้ความต้องการของ
 ชาวบ้านและได้ศึกษาสำรวจวิธีการแก้ปัญหาที่เคยมีอยู่ในวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนนั้นแล้ว ในขั้นตอน
 ของการวางแผนงานเพื่อแก้ปัญหาในปัจจุบัน จะต้องใช้วัฒนธรรมชุมชนนั้นเองเป็นตัวตั้ง เป็นจุดเริ่มต้น
 โดยอาจจะประสานกับความรู้ที่นำมาจากภายนอก ด้วยเหตุนี้ แม้ว่าเราอาจจะใช้ "การทำธนาคารข้าว"
 เพื่อแก้ปัญหาคารขาดข้าวของชาวบ้าน แต่ธนาคารข้าวที่ทำในชุมชนชาวกะเหรี่ยง หมู่บ้านคนเมืองภาค-
 เหนือ ชุมชนชาวอีสาน ก็อาจจะมีรูปแบบ วิธีการจัดการ ที่เป็นไปตามท่วงทำนองและกลิ่นอายของวัฒน-
 ธรรมในแต่ละท้องถิ่น

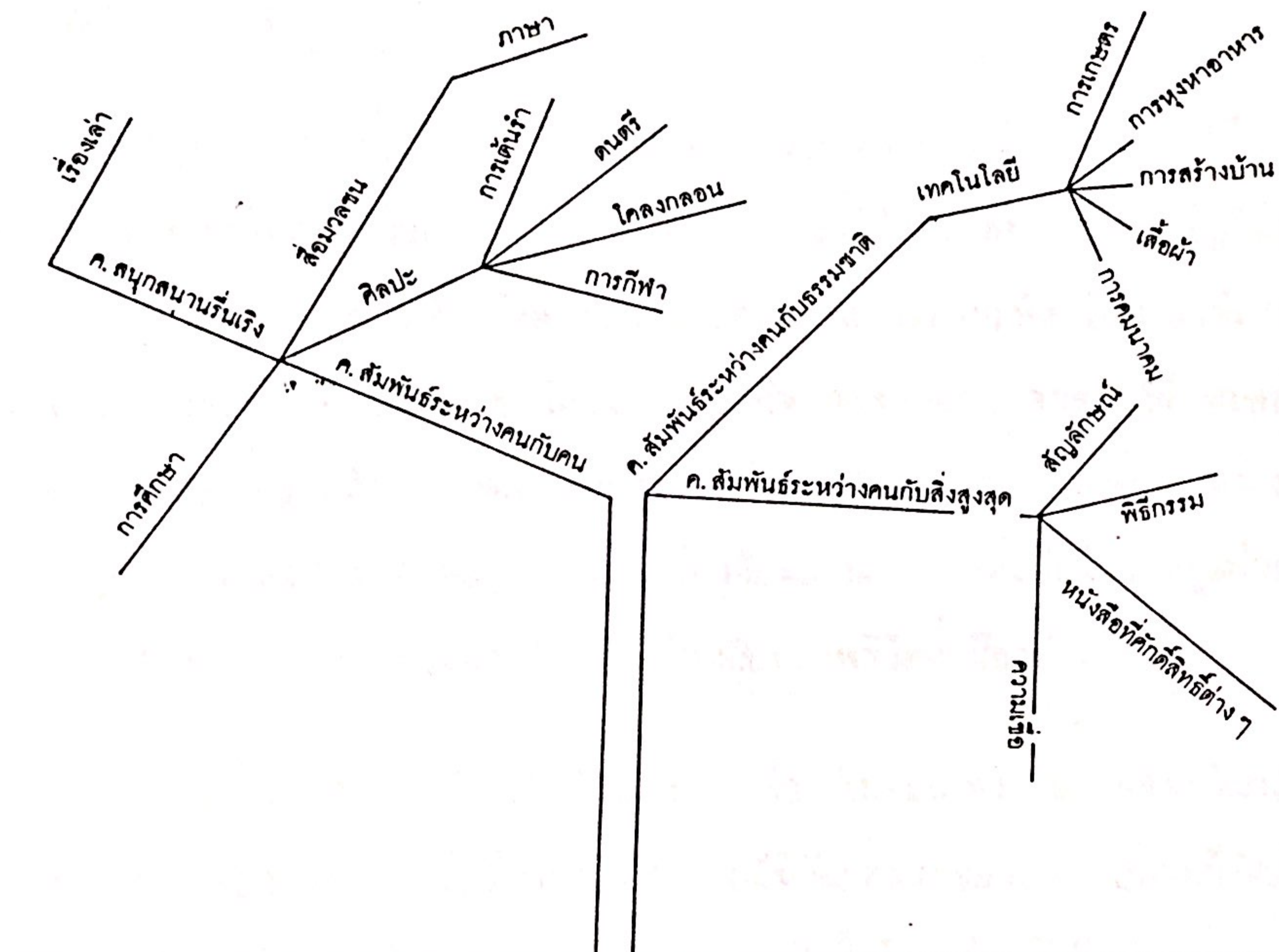
ลองดูภาพ 2 ภาพนี้เพื่อ เปรียบเทียบวิธีการทำงานพัฒนาแบบไม่ตระหนักถึงวัฒนธรรม-
 ชุมชน (แบบ ก.) กับแบบที่เดินแนวทางวัฒนธรรมชุมชน (แบบ ข.)



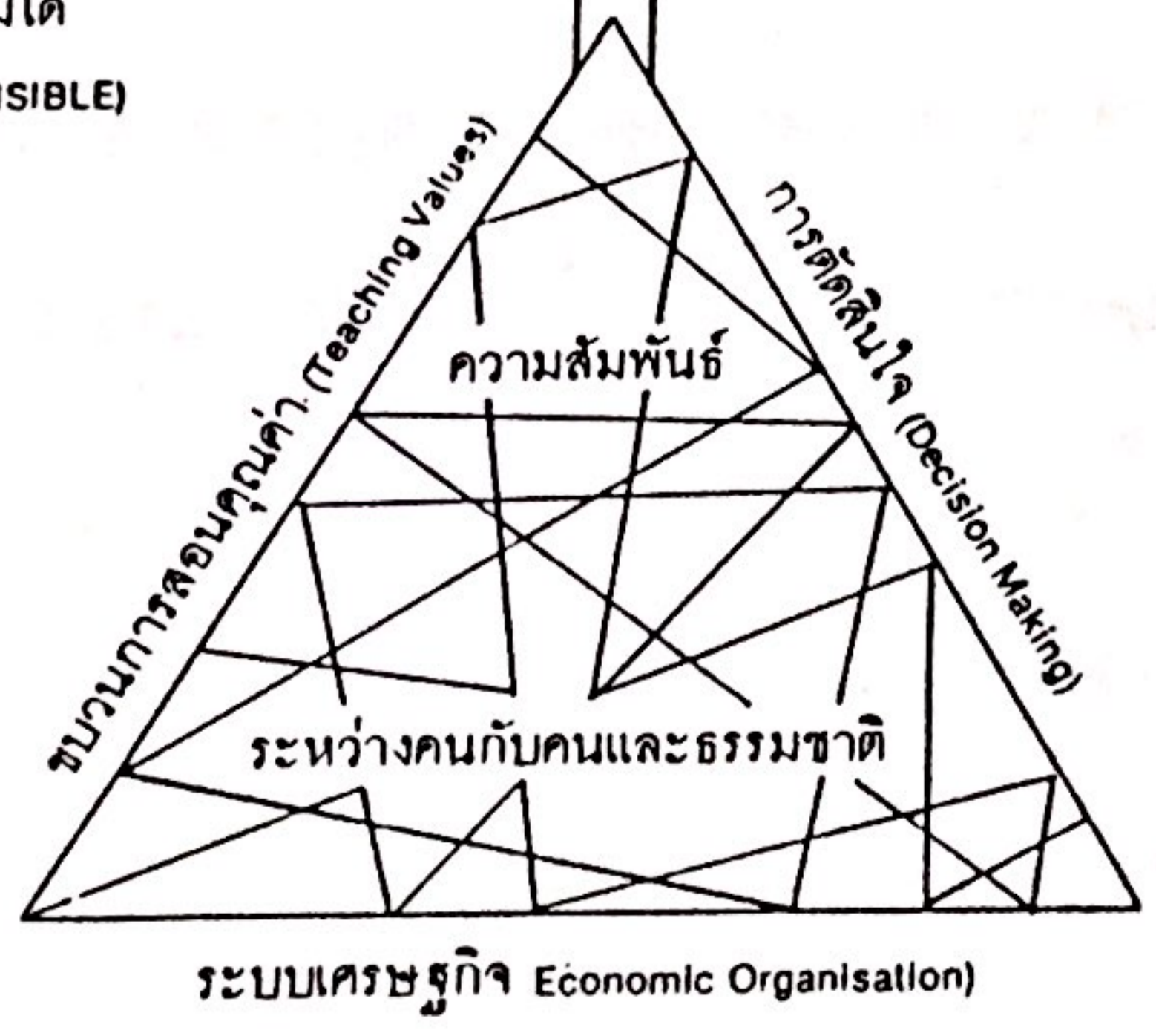
4. ความหมายของวัฒนธรรม

เราได้ใช้คำว่า "วัฒนธรรม" มาหลายสิบครั้งแล้ว โดยยังไม่ได้ตกลงกันว่า คำ ๆ นี้ หมายความว่าอะไร อันที่จริง ถ้าเราลองสำรวจความหมายของคำว่า "วัฒนธรรม" ที่เขียนไว้ตาม หนังสือต่าง ๆ เราจะได้เห็นคำนิยามไม่ต่ำกว่า 50 ความหมาย บ้างก็หมายถึงวิถีชีวิต บ้างก็หมายถึง ระบบคุณค่า บ้างก็หมายถึงระบบคิด ระเบียบวิธีปฏิบัติ ฯลฯ การให้ความหมายหลาย ๆ แบบนั้น ไม่มี อันใดผิดอันใดถูก แล้วแต่วัตถุประสงค์ของผู้นิยาม ดังนั้น ในที่นี้ เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของการทำงาน พัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน เราก็จะให้คำนิยามของ "วัฒนธรรม" โดยแยกแบ่งเป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ ดัง- ภาพ

วัฒนธรรม : ส่วนที่มองเห็นได้
(DIRECTLY VISIBLE)



วัฒนธรรม : ส่วนที่มองเห็นไม่ได้
(NON DIRECTLY VISIBLE)



สำหรับส่วนบนที่เรามองเห็นได้ อันเปรียบเสมือนส่วนของลำต้น ดอก ใบ และผลของต้นไม้ ส่วนนี้เป็นส่วนของวัฒนธรรมที่เรามักเข้าใจกันโดยทั่วไป คือ ถ้าพูดถึงวัฒนธรรมไทย ก็หมายถึงรำไทย อาหารไทย การแต่งกายด้วยชุดไทยเดิม การประกอบพิธีกรรม ฯลฯ ส่วนนี้เราอาจจะเรียกว่าเป็นส่วนของ "รูปแบบ" ของวัฒนธรรม เป็นส่วนที่เราสัมผัสจับต้องได้ แต่ที่เราจะหยุดอยู่เพียงแค่นี้ไม่ได้

เพราะจากรูปแบบที่เรามองเห็นแต่ต้องได้นั้น เราจำเป็นจะต้องขุดลึกลงไปถึงส่วนที่เป็น "ราก" ที่อยู่ใต้ดิน ส่วนนี้เป็นส่วนที่มองไม่เห็น สัมผัสไม่ได้ ต้องใช้การคิดไตร่ตรองวิเคราะห์จึงจะเข้าใจ ส่วนที่อยู่ใต้ดินนั้นได้แก่ ระบบคิด ระบบคุณค่า ซึ่งเราอาจจะเรียกว่าเป็นส่วนที่เป็น "เนื้อหา" ของวัฒนธรรม

ฉะนั้น เวลาที่เรามองเห็นการรำรำ มองเห็นการทำพิธีกรรมไหว้ผี เห็นการทำพิธีรักษาเย็บยาของหมอส่งนางเทียม เห็นหมอยาหมอรากไม้ที่ใช้สมุนไพร ปรากฏอยู่ในชุมชน จากสิ่งที่เรามองเห็น (รูปแบบ) เราจะต้องคิดพิจารณาไตร่ตรองและวิเคราะห์ลงไปหาสิ่งที่เรามองไม่เห็นได้ ด้วยตา แต่สามารถสัมผัสได้ด้วยปัญญาและจิตใจ กล่าวคือ การรำรำ การไหว้ผี หมอส่ง หมอรากไม้ นั้น มีคุณค่าอะไรอยู่เบื้องหลัง วัฒนธรรมเหล่านี้เป็นตัวแทนของความเสียสละ ความรักเพื่อนมนุษย์ ความเมตตากรุณา ความสมณะ เรียบง่าย ความอ่อนน้อมถ่อมตน หรือเป็นตัวแทนคุณค่าของความเห็นแก่ตัว โลก เย่อหยิ่ง ไร้มตตา ฟุ้งเฟ้อ ไม่สอดคล้องกับสภาพชีวิตที่เป็นอยู่ เป็นต้น

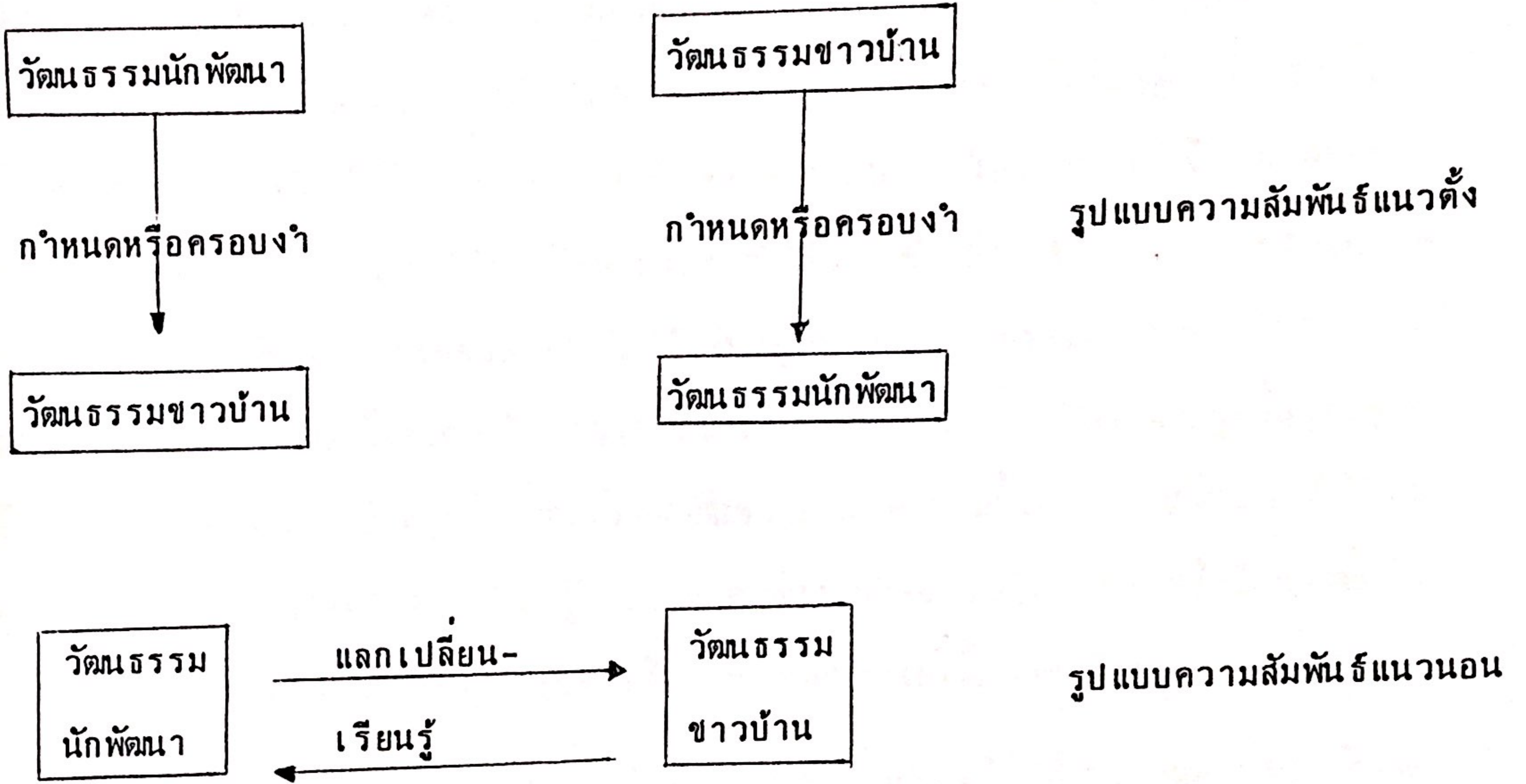
ตรงนี้มีความสลับซับซ้อนเล็กน้อย กล่าวคือ ในคนแต่ละกลุ่ม ย่อมมีวัฒนธรรมที่ประกอบด้วยรูปแบบและเนื้อหาของตัวเอง เปรียบเสมือน นกก็มีวัฒนธรรมของนก ปลาก็มีวัฒนธรรมของปลา กบก็มีวัฒนธรรมของกบ "แต่ที่ว่าในหลายกรณี ส่วนที่อยู่เหนือพื้นดิน ส่วนที่เป็นรูปแบบอาจจะดูเหมือนกัน แต่ที่ว่าส่วนที่เป็นเนื้อหาคุณค่านั้นอาจจะแตกต่างกัน ตัวอย่างเช่น ในวัฒนธรรมสมัยใหม่ของเราที่มีการเลือกผู้นำหรือตัวแทน ในวัฒนธรรมชุมชนก็มีเช่นกัน แต่คุณค่าหลักที่ใช้เลือกนั้นอาจจะต่างกัน วัฒนธรรมสมัยใหม่จะเน้นคุณค่าเรื่องความสามารถ เรื่องประสิทธิภาพ เรื่องความเก่ง ความเฉลียวฉลาด (ดูข้อยืนยันได้จากการสอบคัดเลือกของนักเรียน นักศึกษา) แต่ในวัฒนธรรมชุมชนนั้น คุณค่าหลักที่ใช้เลือกผู้นำคือ คุณธรรม คุณงามความดี ส่วนความสามารถเก่งกาจนั้นมาเป็นรอง เป็นต้น

ในการทำงานวัฒนธรรมนี้ หากเราไม่ละเอียคลึ่กซึ่งในการจำแนกแยกแยะ เราก็อาจ
 จะได้มาแต่รูปแบบโดยขาดเนื้อหา เหมือนกับการได้มาซึ่งกระที่แต่ขาดแก่น เช่น เราอาจจะรู้รูปแบบ
 ของการช่วยกันลงแขก เอามือเอาร่าง โดยที่รูปแบบดั้งเดิมนั้นมีคุณค่าพื้นฐานอยู่ที่การร่วมแรงร่วมใจกัน
 โดยสมัครใจ ถ้าหากบุคคลภายนอกไปบังคับให้ชาวบ้านมาร่วมกันลงแขก โดยชาวบ้านไม่ได้สมัครใจ
 หรือไม่ได้มีความรู้สึกร่วมแรงร่วมใจกันอย่างแท้จริง ก็เรียกได้ว่า "เหลืออยู่แต่รูปแบบ โดยปราศจากเนื้อหา"
 หากเป็นการประกอบพิธีกรรมก็เรียกว่า "ทำพอเป็นพิธี" ซึ่งหมายความว่า มีแต่รูปแบบพิธีกรรมเท่านั้น
 แต่ขาดเนื้อหาคุณค่าสาระของพิธีกรรม

กล่าวมาถึงตรงนี้แล้ว อาจจะระบุลงไปให้ชัดเจนได้เลยว่า ไม่มีการทำกิจกรรมหรือ
 การทำโครงการอะไรที่ไม่มีหรือไม่เป็นวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นการทำธนาคารข้าว การออมทรัพย์ การ
 ทอดผ้าป่าข้าว การรื้อฟื้นการทอผ้า การประกอบพิธีกรรมไหว้ผีปู่ย่า ฯลฯ ทุกอย่างย่อมมีมิติของวัฒนธรรม
 (ในแง่คุณค่า) ประกอบอยู่ด้วยเสมอ มีปัญหาเพียงว่า เป็นวัฒนธรรมแบบไทย ของใคร เท่านั้น เป็น
 วัฒนธรรมของค่านิยมแบบใหม่หรือเป็นวัฒนธรรมของคุณค่าแบบเดิมของชุมชน เราจะเห็นรอยแยกนี้ได้
 ชัดเจนเวลาที่มีการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ หรือการวางเป้าหมายการทำกิจกรรม เช่น เราจะทำงาน-
 พัฒนาไป เพื่อเน้นวัตถุ เน้นปริมาณให้มีมากขึ้น (อยากจะสะสมเงินให้มาก ๆๆ อยากจะมีข้าวให้มาก ๆๆ)
 หรือเน้นความสามัคคี เน้นจิตใจที่มีเมตตากรุณาต่อผู้อื่นที่ยากลำบากกว่า รู้จักคำว่า "พอ" รู้จักคำว่า
 "ให้" ผู้อื่น มิใช่จะเป็นแต่ "ผู้รับ" อย่างเดียว

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากเราต้องตระหนักว่า ปลา ก็มีวัฒนธรรมของปลา นกก็มีวัฒนธรรม
 ของนก เมื่อต่างมาพบกันก็ย่อมมีการพบกันของสองวัฒนธรรมด้วยเช่นกัน ดังนั้น เราในฐานะนักพัฒนา
 จากภายนอก เมื่อลงไปทำงานกับชาวบ้าน ก็มีความหมายเท่ากับการพบกันทางวัฒนธรรมเช่นกัน หรือ
 เราอาจจะพูดได้อีกอย่างหนึ่งว่า นอกจากวัฒนธรรมของชุมชนจะไม่ว่างเปล่าแล้ว ในตัวเรานักพัฒนาเอง
 ก็ไม่ว่างเปล่าเช่นกัน เราก็มีวัฒนธรรมของนักพัฒนาเช่นกัน การพบกันระหว่าง 2 วัฒนธรรมนี้ ถ้าเป็น
 การพบกันอย่างเสมอภาค เท่าเทียมกัน คือต่างฝ่ายต่างเคารพในวัฒนธรรมของกันและกัน (เป็นความ
 สัมพันธ์ในแนวนอน) ย่อมจะเกิดความเข้าใจและเรียนรู้จากกันและกัน แต่ถ้าเป็นการพบกันในแนวตั้ง

คือมีฝ่ายใดถือว่าวัฒนธรรมของตัวสูงกว่า เหนือกว่า เกิดอาการคุกคามวัฒนธรรมของผู้อื่น และเห็นว่า วัฒนธรรมของเราเท่านั้นที่เป็นมาตรฐาน ก็เท่ากับเป็นจุดเริ่มต้นที่จะชักนำไปสู่การครอบงำทางวัฒนธรรม ข้อเรียกร้องอีกประการหนึ่งของการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน ก็คือ ความสัมพันธ์ระหว่างนักพัฒนา กับ ชาวบ้าน (โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติวัฒนธรรม) จะต้องเป็นความสัมพันธ์ที่มีลักษณะเสมอภาคเท่าเทียม



5. "คู่มือการเขย่าชวคก่อนรินยาгин"

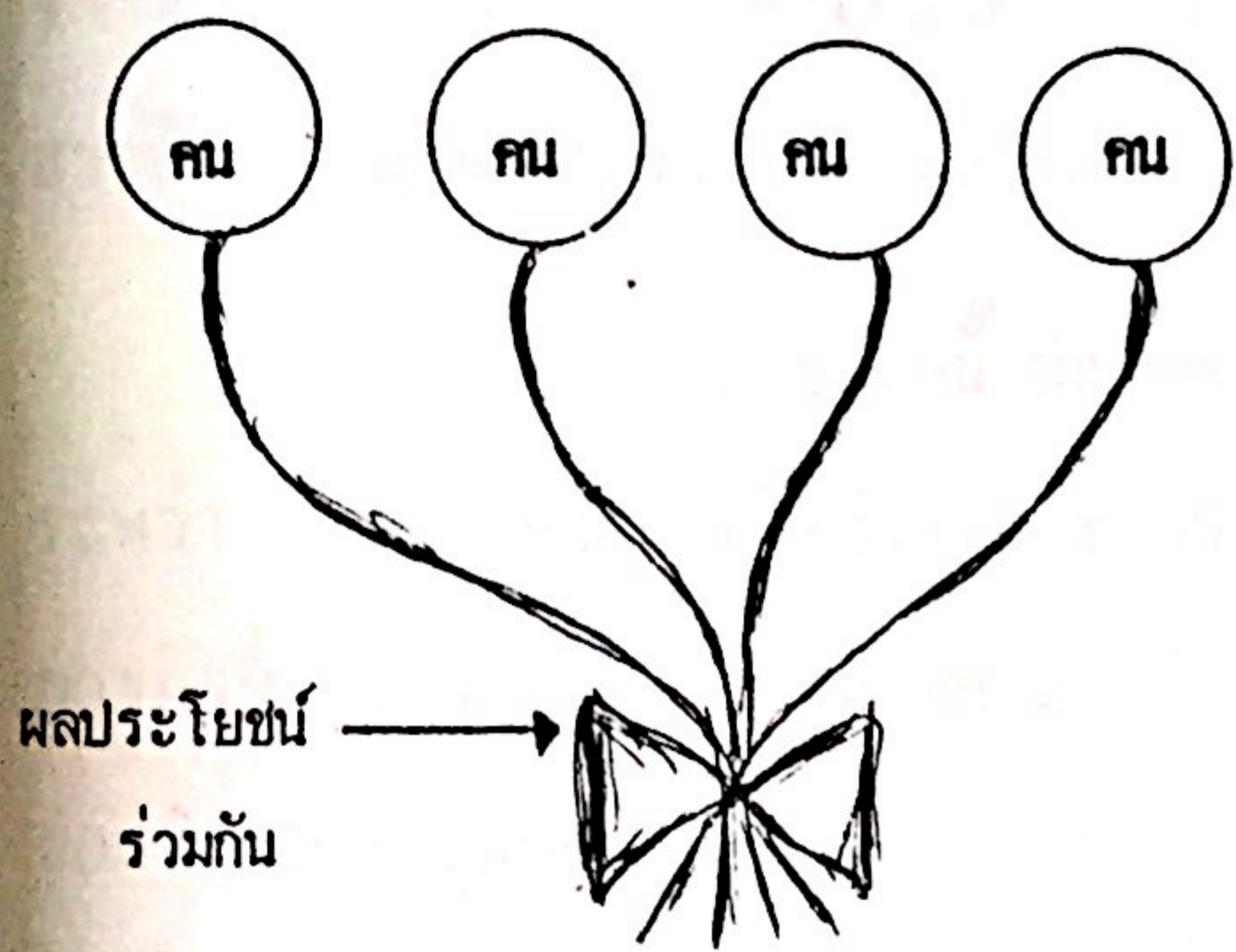
สมมติเราจะเปรียบเทียบว่า ภายในชุมชนที่กำลังประสบกับปัญหาอุปถัมภ์นั้น เป็นเสมือน คนที่กำลังเจ็บป่วย และงานพัฒนาที่เราจะลงไปทำกับชาวบ้านเปรียบเสมือนยาที่บรรจุอยู่ในขวด ซึ่งจะ ช่วยรักษาเยียวยาหรืออย่างน้อยก็ช่วยบรรเทาความเจ็บป่วยของชุมชนได้ ถ้าอุปมาอุปมัยตั้งนั้นแล้ว การทำงานแนววัฒนธรรมชุมชนนั้นเป็นตัวยานิคที่ เราจำเป็นต้องอ่านสลากคู่มือการกินยาที่ปิดไว้ที่ขวดยา เสียก่อน และอาจจะกล่าวได้ว่า "คู่มือการเขย่าชวคก่อนรินยาгин" นั้น มีความสำคัญพอ ๆ กับ "ตัวยาที่ อยู่ในขวด" ที่เดียว ที่กล่าวเช่นนี้ หมายความว่า กรอบความคิดความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับการทำงาน แนวนี้ (อย่างน้อยก็เช่น คำถามที่เราต้องตอบให้กระจ่างเสียก่อนว่า งานวัฒนธรรมชุมชนคืออะไร ทำ อย่างไร ส่วนนี้เปรียบเหมือนสลากยา) มีความสำคัญทัดเทียมกับ เวลาที่เราลงไปทำงานพัฒนาแนวทางนี้ จริง ๆ)

จากนี้ จะได้ลองสรุปประเด็นสำคัญ ๆ ที่เป็นกรอบความคิดความเข้าใจพื้นฐานสำหรับการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน ดังนี้ :

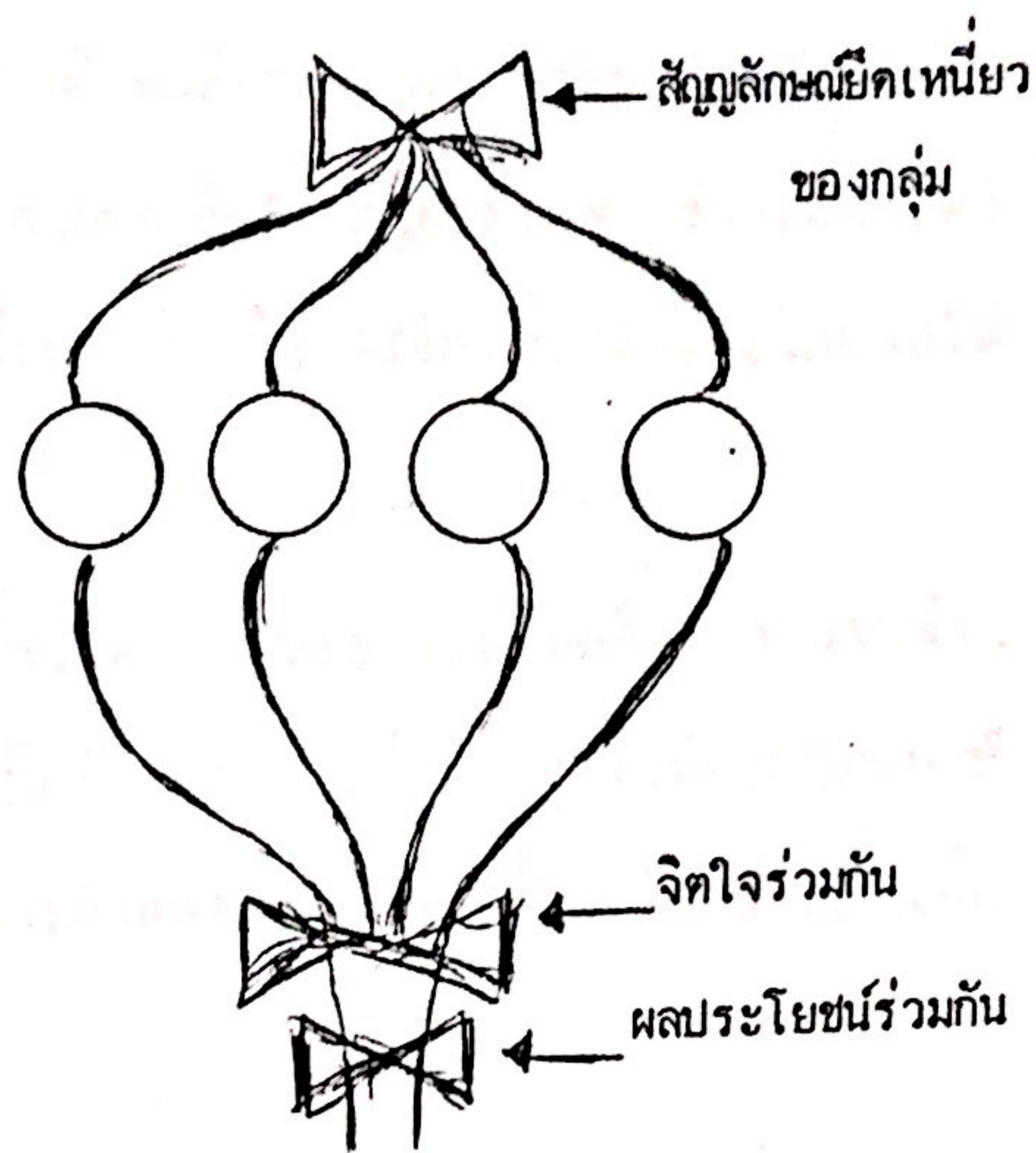
(1) จากข้อเท็จจริงที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า วัฒนธรรมของนักพัฒนานั้นอาจจะมีบางส่วนที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรมของชาวบ้าน ดังนั้น ขั้นตอนแรกของการทำงานคือ การทำความเข้าใจกับรูปแบบ เนื้อหา คุณค่า ความหมาย ระบบคิดที่ชาวบ้านประพฤติปฏิบัติอยู่ นั่นคือ ในฐานะที่เป็นนัก เราต้องลงจากการบินอยู่บนฟ้า ถึงลงไปว่ายน้ำแบบปลา เราจะได้เข้าใจปลาที่อยู่ therein ในการนี้ เราต้องถอดแว่นตาที่เราใส่อยู่ออกเสีย สลักโลกทัศน์ที่เรามีอยู่ และย้ายจุดยืนไปอยู่ ณ จุดเดียวกับชาวบ้าน กล่าวคือ เราจะต้องไม่มี "อะไร" เอาไว้ล่วงหน้าก่อน (ในความเป็นจริง อาจจะทำให้สมบูรณ์เลยไม่ได้ แต่ต้องพยายามทำให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้) ตัวอย่างเช่น เวลาที่เรามองเห็นบรรดานางเทียมหมอส่องที่ช่วยรักษาเย็บเย็บโรคภัยไข้เจ็บอยู่ในหมู่บ้าน เราอย่าเพิ่งตั้งคำถามเอาไว้ล่วงหน้าก่อนว่า "แล้วหมอพวกนี้จะรักษาให้หายได้จริงหรือ" (เป็นการตั้งคำถามจากจุดพื้นฐานคุณค่า "ประสิทธิภาพ") เพราะเวลาย้ายจุดยืนไปอยู่ที่เดียวกับชาวบ้าน คำถามนั้นอาจจะเปลี่ยนไปก็ได้ เช่น เวลาเจ็บป่วย ขอให้มีคนมาช่วยให้กำลังใจ รู้สึกเอ้ออาทรห่วงใยก็พอใจแล้ว หายหรือไม่หายนั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่ง (เป็นการตั้งคำถามจากพื้นฐานคุณค่าเรื่อง "ความห่วงใยเอ้ออาทรกัน")

จากประสบการณ์ของเพื่อนนักพัฒนาเราได้รายงานให้เห็นถึง "ช่องว่าง" ที่แตกต่างกันระหว่างการตีความและการให้ความหมายของกิจกรรมต่าง ๆ แม้ว่าเมื่อมองดูรูปแบบโดยผิวเผินแล้ว จะเห็นว่าเหมือนกันก็ตาม ตัวอย่างเช่น เป้าหมายและองค์ประกอบในการรวมกลุ่ม ในวัฒนธรรมสมัยใหม่ เมื่อเวลาที่เราจะมารวมกลุ่มกันทำอะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ละคนที่มารวมกลุ่มมักจะมีเป้าหมายคือผลประโยชน์ องค์ประกอบของกลุ่มก็คือ ผลประโยชน์ที่จะได้รับเป็นส่วนใหญ่ หากหมดผลประโยชน์เมื่อใด ก็จะถอนตัวจากสมาชิกภาพ

แต่การรวมกลุ่มตามแบบวัฒนธรรมชุมชนจะไม่เป็นดังนั้น จากการศึกษาวิเคราะห์หากความหมาย การรวมกลุ่มของชาวบ้านจะมีความหมายถึงการเอาวัตถุประสงค์มารวมกัน การเอาคนมารวมกัน การเอาจิตใจมารวมกัน และท้ายที่สุด จะต้องมียุทธศาสตร์ศูนย์กลางที่เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวของกลุ่ม (เช่น ผีปู่ย่า ผีเหมืองฝาย) ความหมายและรูปแบบการรวมกลุ่มในสองวัฒนธรรมจึงมีความแตกต่างกัน



การรวมกลุ่มในเนื้อวัฒนธรรมสมัยใหม่



การรวมกลุ่มในเนื้อวัฒนธรรมชุมชน

อีกตัวอย่างหนึ่งที่เห็นได้ชัดเจนถึงความแตกต่างในการตีความ ได้แก่ ความเข้าใจแนวคิดเรื่อง "การพึ่งตนเอง" จากรากฐานของวัฒนธรรมสมัยใหม่ที่ค่อนข้างเป็นปัจเจกบุคคล (ตัวใครตัวมัน) ทำให้เรามักตีความหมายคำว่า "พึ่งตนเอง" ในทางที่ว่า ตัวเราคนเดียว (บ้านเรา-บ้านเดียว หมู่บ้านเราหมู่บ้านเดียว) จะต้องทำทุกสิ่งทุกอย่างด้วยตัวเอง พึ่งตัวเองโดยไม่จำเป็นต้องพึ่งผู้อื่นเลย ด้วยทัศนะเช่นนี้ การดำเนินงานพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองจึงอาจจะเลือกเส้นทางการปิดหมู่บ้าน ปิดตัวเอง ไม่เกี่ยวข้องกับโลกภายนอก นี่เป็นการประยุกต์ความหมายของการพึ่งตัวเองแบบปัจเจก (individualist) แต่ในวัฒนธรรมชุมชนนั้นจะมีความหมายต่างกันออกไป จากการซักถามพูดคุยแนวคิดนี้กับชาวบ้าน เขาจะตอบว่า "การพึ่งตนเอง" นั้น จำเป็นจะต้อง "พึ่งพึ่งตัวเอง และพึ่งพาอาศัยผู้อื่นซึ่งกันและกัน" ไปพร้อม ๆ กัน จะเลือกเพียงอย่างเดียวอย่างหนึ่งมิได้ ความหมายของการพึ่งตัวเองในทัศนะของชาวบ้านจึงเป็นแบบ "ร่วมกัน" (Collectivistic) ด้วยเหตุนี้ ชาวบ้านจึง

เห็นความจำเป็นที่จะต้องถ้อยที่ถ้อยอาศัยกัน รู้จักใจเขาใจเรา ที่เขาที่เรา ดังเราจะเห็นได้หากเราวิเคราะห์เรื่องราวของธรรมเนียมประเพณีเก่า ๆ เช่น งานสลากภัตต์ บุญพระเวส งานเส็งกลอง งานแข่งเรือ ฯลฯ จะเห็นได้ว่า เบื้องหลังของประเพณีเหล่านี้ คือการจัดเงื่อนไขและโอกาสให้ชาวบ้านจากแต่ละหมู่บ้านได้มาเสริมสร้างสัมพันธ์ไมตรีให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

ด้วยเหตุนี้ นักพัฒนาจากภายนอกต้องหมั่นเตือนใจตัวเองอยู่เสมอถึงความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมที่อาจเกิดขึ้นในกระบวนการทำงาน สำนักดังกล่าวจึงเป็นแรงจูงใจที่จะกำหนดให้ภารกิจขั้นแรกของการทำงานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน เป็นการค้นหาความหมายเบื้องหลังและเบื้องลึกของวัฒนธรรมชุมชนนั่นเอง

(2) จากภาพวาดต้นไม้ซึ่งมีส่วนทั้งที่มองเห็นและมองไม่เห็น อันเป็นภาพเปรียบเทียบกับวัฒนธรรมนั้น ชวนนำทางให้เราเข้าใจได้ว่า สำหรับส่วนที่มองไม่เห็น เช่น คุณค่าต่าง ๆ ซึ่งมีลักษณะเป็นนามธรรมนั้น ย่อมต้องการสิ่งที่เป็นรูปธรรมจับต้องได้มารองรับ หรืออาจจะกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า บรรดาคุณค่าต่าง ๆ ที่เคยมีอยู่ในวัฒนธรรมดั้งเดิม ไม่ว่าจะเป็นความรักเพื่อนมนุษย์ ความเมตตา ความสมณะ ถ่อมตน ฯลฯ คุณค่าเหล่านี้จำเป็นต้องมี เงื่อนไขความเป็นจริงทางด้านวัตถุมารองรับ ตัวอย่างเช่น คุณค่าเรื่องความเคารพในบรรพบุรุษที่สืบทอดได้ด้วยการทำพิธีไหว้ผีปู่ตานั้น พิธีดังกล่าวจะประกอบได้ก็ต่อเมื่อยังมีตัวศาล มีผู้ประกอบพิธี หากตัวศาลถูกรื้อถอนออกไป หรือไม่มีผู้ประกอบพิธีกรรมเสียแล้ว โอกาสและเงื่อนไขที่จะสืบทอดคุณค่าที่มีอยู่ในวัฒนธรรมชุมชนก็ย่อมจะหมดไปด้วย

ด้วยเหตุนี้ กลไกที่เข้ามาทำลายวัฒนธรรมชุมชนที่ได้ผลที่สุด ในขั้นตอนแรก ก็คือการขจัดหรือสลายเงื่อนไขที่หล่อเลี้ยงคุณค่านั้นเอง เงื่อนไขเหล่านี้อาจจะได้แก่ เงื่อนไขทางด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมือง ด้านสังคมหรือด้านความเชื่อ และด้วยวิธีการหนามยอกเอาหนามบ่ง การรื้อฟื้นวัฒนธรรมที่ดั่งงามของชุมชนให้มีชีวิตชีวาขึ้นมาใหม่ ก็ได้แก่การย้อนรอยด้วยการจัดหาเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยต่อการแตกหน่อของคุณค่าที่ดั่งงามนั่นเอง

(3) เราคงเคยได้ยินคำกล่าวที่ว่า "วัฒนธรรมนั้นเป็น เอกลักษณ์ ของคนแต่ละกลุ่ม" เหมือนอย่างที่เราได้ยินเสียงร้อง เราก็จำแนกได้ทีเดียวเลยว่า นี่คือ เบ็ด หรือว่า ห่าน ทั้งนี้เพราะ

เสียงร้อง (วัฒนธรรม) นั้นเป็นเสมือนเอกลักษณ์ที่ทำให้เรารู้สึกว่า "ตัวเราเป็นใคร มีความผิดแผกแตกต่างจากคนอื่นที่ตรงไหน" วัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่นจึงเป็นลักษณะที่บ่งแสดง เหมือนการปิดป้ายบอก ว่า "นี่แหละเป็นแบบของเรา นี่แหละเป็นของของเรา"

ยกตัวอย่างเช่น อันที่จริง มนุษย์เราต้องการธาตุอาหารคาร์โบไฮเดรต แต่ทว่าวิธีการที่จะได้ธาตุอาหารดังกล่าวมาบารุงเลี้ยงร่างกายนั้น คนในแต่ละวัฒนธรรมมีเอกลักษณ์ของตัวเอง มีวัฒนธรรมของตัวเอง ถ้าเป็นฝรั่งก็ต้องกินขนมปัง คนไทยก็ต้องกินข้าว ถ้าเราเป็นคนไทยแต่ต้องถูกบังคับให้กินขนมปังอยู่ทุกวัน แม้ว่าเราจะได้ธาตุอาหารเหมือนกัน แต่เราก็จะเกิดความรู้สึกว่า "นี่มันไม่ใช่การกินอาหารแบบไทย ๆ เรา ถ้าจะกินให้เป็นแบบไทย ๆ มันต้องกินข้าว" ถ้าจะกินให้เข้าถึงจิตวิญญาณของความเป็นอีสาน มันก็ต้องกินข้าวเหนียวจิ้มปลาร้า จะบอกว่ากินกันแบบคนเหนือ ก็ต้องกินข้าวเหนียวจิ้มน้ำพริกหนุ่ม เป็นต้น ถ้าเช่นนั้นแล้ว การทำงานพัฒนาเราก็ควรทำให้เป็น "แบบไทย ๆ" (ในความหมายที่ดี) การพัฒนาแบบอีสานก็ต้องทำให้ใกล้เคียงข้าวเหนียวกับปลาร้าให้ได้

ในทางปฏิบัติแล้ว เป้าหมายที่เราตั้งเอาไว้จะบรรลุได้ หากเรากำเนินแนวทางการพัฒนาแบบจากล่าง-ขึ้นบนดังที่กล่าวมาแล้ว เริ่มตั้งแต่เราจะแสวงหาวิธีการและท่วงทำนองในการแก้ปัญหาแบบที่ชุมชนเคยมีอยู่ ใช้ทรัพยากรชุมชนให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ใช้ภูมิปัญญาของชุมชนเป็นจุดเริ่มต้น ใช้วิธีการจัดการ การจัดกลุ่มตามแบบประเพณีที่มีมา หากทำเช่นนี้แล้ว เวลาเราจัดการฝึกอบรม เราก็คงจะไม่เชิญแต่วิทยากรจากภายนอกเท่านั้น โดยละเลยผู้เฒ่าผู้แก่ที่รู้สืตคองเป็นอย่างดี ผู้เฒ่าผู้แก่เหล่านี้คือชุมพลังวิทยาการของเรา กฎระเบียบที่จะใช้กับธนาคารช้าน่าจะก่อตัวมาจากรากฐานกฎเกณฑ์ของสืตคองที่มีอยู่ แม้ว่าจิตตารมณ์ เกร็ดขุเนี่ยนจะนั่งเครื่องบินมาจากเบลเยียมหรือเยอรมันก็ตาม แต่เมื่อลงมาถึงพื้นที่อีสานแล้ว จิตตารมณ์นี้ก็ต้องพูดภาษาอีสานออกมาเป็นคำพูดให้ได้

วัฒนธรรมในฐานะที่เป็นเอกลักษณ์ เป็นความรู้สึกว่า "นี่เป็นแบบของเรา" (Sense of identity) นี้ มีผลสะท้อนสืบเนื่องต่อมาอีกหลายประการ ประการที่สำคัญที่สุด ก็คือการทำนุบำรุงรักษากิจกรรมงานพัฒนาให้มีอายุยืนยาว ไม่ล้มหายตายจากติดกับนักพัฒนาออกมาดังที่ได้กล่าวมาแล้ว หากเราลองคิดย้อนกลับไปทบทวนงานพัฒนาที่ใช้แนวทางจากบนลงล่าง แนวทางนั้นจะ

กำหนดวิธีแก้ปัญหาเอาไว้ให้เลย เช่น ชาวบ้านต้องทำธนาคารข้าว วิธีทำธนาคารข้าวก็เป็นแบบของนักพัฒนา การตั้งกฎเกณฑ์การกู้ยืมก็เป็นแบบของนักพัฒนา การจัดการศึกษาฝึกอบรมก็ใช้วิทยากรของนักพัฒนา เมื่ออะไร ๆ นักพัฒนาก็นำมาให้เสร็จสรรพ ชาวบ้านก็ได้ความรู้รู้สึกสรุปรวมในตอนท้ายว่า "นี่เป็นธนาคารข้าวแบบนักพัฒนาและของนักพัฒนา" ฉะนั้น เมื่อนักพัฒนาถอนตัวออกจากหมู่บ้าน ชาวบ้านจึงถอนเส้าธนาคารข้าวคืนให้ ตามนักพัฒนาออกมาด้วย โครงการทั้งหลายเหล่านี้ล้มลงด้วยประการฉะนี้

ในทางตรงกันข้าม หากชาวบ้านเกิดความรู้สึกว่า "นี่มันเป็นธนาคารข้าวแบบของเรา เพราะไม่ว่าจะเป็นวิธีการดำเนินงาน การจัดการ การศึกษาอบรม วิทยากร กฎเกณฑ์ มันเป็นแบบที่เราคุ้นเคยอยู่ในวัฒนธรรมประเพณีของเราอยู่แล้ว" เมื่อเป็นของของเรา เราก็ต้องทำนุบำรุงรักษาให้สืบทอดคืบยาวต่อไป เหมือนอย่างที่บ้านสืบทอดรักษาศาลปู่ตา พิธีไหว้ผีมดผีเม็ง ความเชื่อเรื่องขวัญข้าว ซึ่งเคยมีมาไม่รู้กี่ร้อยปีมาแล้ว ก็ด้วยอาศัยความรู้สึกเป็นเจ้าของกิจการเหล่านั้นนั่นเอง

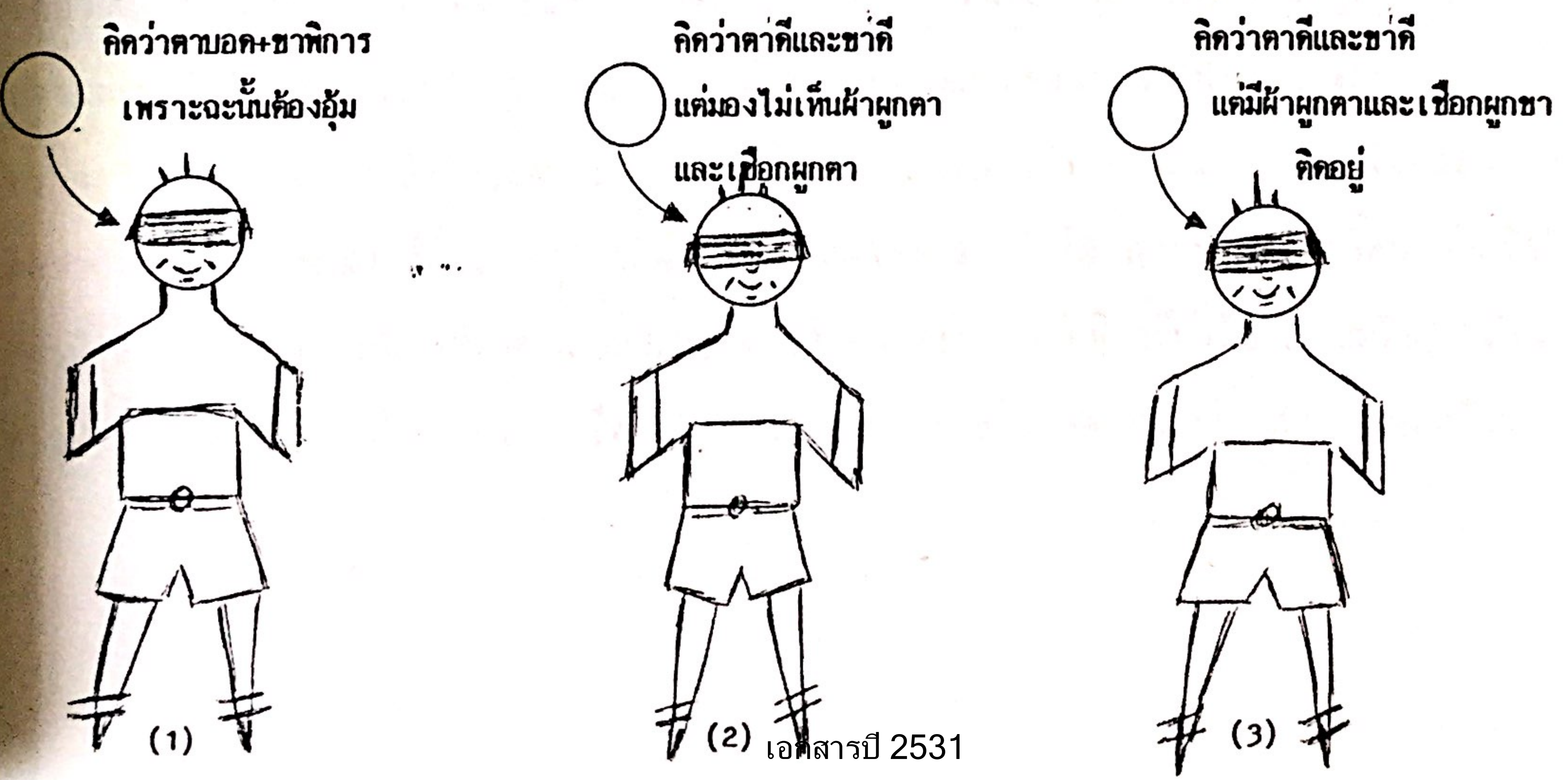
(4) วัฒนธรรมนั้นเป็นศักยภาพและเป็นพลังสร้างสรรค์ของชุมชน สำหรับข้อนี้คงจะเป็นข้อที่ต่อเนื่องมาจากการพิจารณาวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นเอกลักษณ์ เป็นตัวของตัวเอง ความข้อนี้อาจจะไม่ต้องอธิบายมากนัก เพียงแต่ยกตัวอย่างสร้างภาพพจน์เปรียบเทียบให้เห็น เช่นว่า เราเป็นคนไทย แต่ถ้าเราบังเอิญต้องไปใช้ชีวิตอยู่เมืองนอก ถึงเวลากินอาหาร ถ้าต้องกินขนมปังทุกวัน นานวันเข้าเราจะเริ่มรู้สึกว่าเราได้แต่กินไปวัน ๆ อย่างซังกะตาย แต่หากวันใดเกิดโชคก็ได้มีโอกาสกินข้าวราคน้ำปลาพริกขี้หนู เราก็กินอย่างเอร็ดอร่อย หรือกินอย่างมีพลัง เข้าถึงแก่นของการกิน การได้กินข้าว (ที่เป็นวัฒนธรรม เป็นเอกลักษณ์ของคนไทย) จะทำให้เราบอกตัวเองว่า "อย่างนี้สิที่เรียกว่ากิน" ฉะนั้น ฉะนั้น การทำกิจกรรมพัฒนาก็เช่นกัน หากชาวบ้านได้ทำตามแบบวัฒนธรรมของเขา เป็นเอกลักษณ์ของเขา ก็จะทำให้เข้าร่วมทำกิจกรรมนั้นอย่างมีพลัง อย่างมีชีวิตชีวา ทั้งนี้หากเราพยายามหาเหตุผลที่อยู่เบื้องหลัง ก็อาจจะมีเหตุผลอยู่หลายข้อ

เหตุผลข้อแรกที่คุณเป็นสามัญสำนึกก็คือ การทำกิจกรรมทุกอย่างตามแบบวัฒนธรรมของเรา ย่อมให้ความรู้สึกคุ้นเคย กล่องตัว ไม่แปลกแยก อันจะส่งผลมาถึงเหตุผลข้อที่สองคือการ

สร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของ (Sense of belonging) ในกิจกรรมนั้น โดยรู้ว่าเป้าหมายของกิจกรรมนั้นเป็นอะไร (เพราะเราเป็นผู้กำหนดเอง) ทนทางที่จะเดินไปสู่เป้าหมายก็เป็นเส้นทางที่ตัวเองหรือบรรพบุรุษเคยถากถางตัดทางมาให้ และเหตุผลประการสุดท้ายก็คือ ความมีเอกลักษณ์นั้น นำไปสู่ความภาคภูมิใจ ความรู้สึกที่ตนเองมีศักดิ์ศรีเทียมมาเทียมไหล่กับผู้อื่น เมื่อนักพัฒนาตระหนักและเห็นคุณค่าใน "อะไร" ที่ชาวบ้านเขามีอยู่แล้ว ย่อมจุดประกายความรู้สึกดังกล่าวให้ต่อโยงไปถึงชาวบ้านได้ ความรู้สึกดังกล่าวจะเป็นเสมือนเชื้อเพลิงที่มีพลังขับเคลื่อนการทำกิจกรรมทุกอย่าง

อย่างไรก็ตาม แม้เราจะตระหนักว่า ชาวบ้านมีศักยภาพและมีพลังสร้างสรรค์ แต่ก็อยากจะขีดเส้นใต้คำว่า "ศักยภาพ" สักเล็กน้อย เพราะนักพัฒนาบางคนอาจจะถามตัวเองว่า เมื่อเชื่อว่าชาวบ้านมีศักยภาพแล้ว ทำไมเวลาเราลงไปในพื้นที่จึงเห็นว่าชาวบ้านยังยากจน ชาวไม่พอกินนาก็เริ่มหมดไป ชายข้าวก็ไม่ได้เป็นคนกำหนดราคา สภาพการณ์อย่างนี้ จะทำให้สิ่งที่เราเชื่อกับสภาพความเป็นจริงไม่ขัดแย้งกันหรือ เราจะขบปัญหานี้ได้แตก ถ้าเราเข้าใจคำว่า "ศักยภาพ" ซึ่งในภาษาอังกฤษ ใช้คำว่า "Potential" ซึ่งหมายความว่า "มีอยู่" แต่อาจจะแสดงออกมาหรือไม่ได้แสดงออกแล้วแต่เงื่อนไข เช่น เวลาเราเห็นพระอาทิตย์ พระอาทิตย์มีศักยภาพ มีความร้อน มีแสงสว่าง แต่บางโอกาสแสงสว่างนี้อาจจะไม่ได้แสดงออก หากเกิดมีเมฆหมอกมาบดบัง แต่แม้จะมีเมฆหมอกมาบดบังจนมองไม่เห็นแสง แต่ก็มิได้หมายความว่า พระอาทิตย์ของเราไร้หน้ายาเสียแล้ว

ลองดูภาพ 3 ภาพนี้ เพื่อเปรียบเทียบทัศนคติที่เรามีต่อศักยภาพของชาวบ้านว่าเป็นอย่างไรได้บ้าง



แบบที่ 1 สมมติว่าเราเห็นคนที่ถูกผูกตาอยู่ ทำให้เขามองไม่เห็น ถูกผูกขาทำให้เดินไม่ได้ หากเราไม่เชื่อมั่นในศักยภาพว่าคนนั้นมีสายตาที่มองเห็นได้ มีขาที่สามารถเดินได้ (คือเราคิดว่าเขาตาบอดและขาพิการ) วิธีการที่เราจะช่วยเขาก็คือ เราต้องอุ้มเขาไป เราต้องคอยบอกหนทางเขา เราทำทุกอย่างแทนให้เขาหมด (เป็นสายตาและเป็นขา) เพราะเราคิดว่าเขาไม่มีศักยภาพในตัวเอง

แบบที่ 2 คน ๆ นั้นอยู่ในสภาพการณ์เดียวกับแบบที่ 1 หากแต่เราเชื่อมั่นอย่างมากในศักยภาพของคน ๆ นั้นว่า เขาจะสามารถมองเห็นและเดินได้เอง ความเชื่อมั่นอย่างมากมายนี้ ทำให้เรายืนกอดคอกมองดู รอคอยให้เขามองเห็นและเดินได้เอง โดยที่เราลืมมองดูว่า เขามีผ้าที่ผูกตา และมีเชือกที่มัดขาเขาอยู่ (เงื่อนไขเบ็ดรัด)

แบบที่ 3 ในขณะที่กรณีที่ 1 เราขาดความเชื่อมั่นในศักยภาพของชาวบ้าน ทำให้เราเข้าไปทำทุกอย่างให้แทนชาวบ้าน ผลลัพธ์ก็คือ ศักยภาพของชาวบ้านนั้นไม่มีโอกาสได้แสดงออกมา (actualize) แต่อาจก่อปัญหาให้ชาวบ้านต้องมาพึ่งพิงคนภายนอกอยู่ตลอดเวลา ในกรณีที่ 2 นั้น ก็สุดโต่งไปอีกข้างหนึ่ง คือพวกที่มีความเชื่อมั่นในศักยภาพของชาวบ้านอย่างไม่ก่อจะลืมหูลืมตา คิดว่าชาวบ้านสามารถทำอะไรได้ด้วยตัวเองทุกอย่าง โดยลืมนึกว่ามีเงื่อนไขเบ็ดรัดอะไรบ้างที่ปิดกั้นการสำแดงศักยภาพของชาวบ้าน เมื่อเทียบกับทั้งสองแบบแล้ว แบบที่ 3 นั้นจะอยู่ตรงกึ่งกลาง คือ มีความเชื่อมั่นว่าชาวบ้านจะสามารถมองเห็นได้และเดินได้เองเพราะเขาไม่ได้ตาบอดหรือขาพิการ แต่ในเวลาเดียวกัน ก็ไม่ลืมนึกว่ามีเงื่อนไขที่ปิดกั้นชาวบ้านอยู่ (ในที่นี้คือผ้าผูกตาและเชือกผูกเท้า) เมื่อมีความตระหนักดังกล่าว เราในฐานะคนภายนอกก็จะกำหนดบทบาทของเราได้ชัดเจนและถูกต้อง กล่าวคือ เราจะไม่มีบทบาทเป็นผู้เข้าไปอุ้มชาวบ้านแบบกรณีที่ 1 แต่ในเวลาเดียวกัน เราก็จะไม่กอดคอกยื่นมือดูชาวบ้านเฉย ๆ แบบกรณีที่ 2 ในกรณีที่ 3 นี้ บทบาทของเราก็คือ การช่วยขจัดเงื่อนไขเบ็ดรัดให้แก่ชาวบ้าน เพื่อให้เขาจะได้สำแดงศักยภาพออกมา เราอาจจะช่วยแก้เชือกที่ผูกมือให้ชาวบ้าน หลังจากนั้นชาวบ้านก็จะสามารถแก้ผ้าผูกตาและเชือกผูกขาได้ด้วยตัวเอง และพร้อมที่จะมองเห็นและออกก้าวเดินได้

(5) หลักการที่สำคัญอีกประการหนึ่งสำหรับความเข้าใจวัฒนธรรม ก็คือ กรอบความคิดที่เราจะใช้ดู เข้าใจและตีความวัฒนธรรมนั้น เราจะต้องมองดูวัฒนธรรมแบบองค์รวม (Totality) หมายความว่า เราอย่ามองดูวัฒนธรรมแยกแต่เฉพาะส่วนย่อย ๆ จะทำให้เราไม่เข้าใจความหมายทั้งหมด ซึ่งหมายความว่า เวลาเรามองดูต้นไม้หนึ่ง เราจะดูแต่เฉพาะส่วน เช่น ดอก ผล หนาม ใบ ลำต้น ราก โดยไม่มองดูทั้งต้น เราจะตัดสินไม่ได้เลยว่า ส่วนย่อย ๆ แต่ละส่วนนั้นมีความหมายอย่างไร

ตัวอย่างเช่น ถ้าเราไปดูระบบการตัดสินใจของชาวกะเหรี่ยง เวลาเกิดปัญหาและมีการนำเสนอวิธีแก้ปัญหามากมาย ๆ แบบ เราจะเห็นว่าชาวกะเหรี่ยงจะใช้วิธีมาประชุมพูดคุยกัน โดยมีผู้เฒ่า-อาวูโสนั่งเป็นประธาน ใครมีความคิดเห็นอย่างไรก็เสนอแนะได้อย่างเต็มที่ ในตอนท้ายเมื่อจะตัดสินใจว่าจะเลือกวิธีแก้ปัญหามาอย่างไร เราจะเห็นว่า กลุ่มจะยกให้ผู้เฒ่าเป็นคนตัดสินใจว่าจะเลือกอันไหน หากเราเป็นคนภายนอกที่ไปจากวัฒนธรรมประชาธิปไตย เคยชินกับการโหวตออกเสียงและถือเอาคะแนนเสียงข้างมากเป็นเกณฑ์การเลือกตัดสินใจ เราจะตีความทันทีว่า วิธีการตัดสินใจของชาวกะเหรี่ยงเป็นแบบเผด็จการของผู้เฒ่าโส ทั้งนี้เพราะมองแต่เฉพาะส่วนย่อย คือ รูปแบบการตัดสินใจเท่านั้น โดยที่เรายังไม่ได้มองส่วนอื่น ๆ มาประกอบด้วย เช่น ผู้เฒ่าที่จะมามีสิทธิ์นั่งพิจารณานั้น จะต้องผ่านกระบวนการเลือกสรรอย่างไรบ้าง (ต้องได้รับการยอมรับแล้วว่าเป็นผู้ที่มีจิตใจยุติธรรม ฟังเสียงข้างมาก มีคุณธรรม ไม่ใช่ผู้เฒ่าคนไหนก็ได้) รวมทั้งลักษณะวัฒนธรรมของชาวกะเหรี่ยงไม่นิยมการเผชิญหน้ากันทางความคิดอย่างเปิดเผย (เราต้องศึกษาหาเหตุผลที่อยู่เบื้องหลัง ซึ่งก่อตัวมาจากสภาพแวดล้อมที่เป็นจริง) และส่วนย่อย ๆ อื่น ๆ ประกอบกัน

เรื่อง การดูวัฒนธรรมแบบองค์รวมนี้จะเป็นปัญหามากยิ่งขึ้นสำหรับพวกเราที่ไปจากวัฒนธรรมสมัยใหม่ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่มีลักษณะแยกส่วน ในวัฒนธรรมของเรา ทุกอย่างจะถูกแยกเป็นส่วน ๆ เช่น เรื่องเศรษฐกิจไม่เกี่ยวกับการเมือง เรื่องทางโลกไม่เกี่ยวข้องกับทางธรรม เวลาเราเรียนหนังสือ เราก็เรียนแยกเป็นวิชา ๆ เป็นคณะ ๆ ไม่เกี่ยวข้องกัน แต่ในวัฒนธรรมชุมชน ทุกอย่างจะโยงใยเกี่ยวข้องกันไปหมด ดูตัวอย่างเรื่อง "ข้าว" ในทางวัตถุ ข้าวก็เป็นเมล็ดข้าว ในทางจิตวิญญาณ

ข้าวก็มีขั้วข้าว แม่โพสพ ในทางเศรษฐกิจ ข้าวมีคุณค่าใช้เลี้ยงยังชีพได้ นำไปขายได้ราคา แต่ข้าวก็ยังมีมิติทางความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น การทำนาจะต้องลงแขกกัน จะต้องเอามือเอาร่างกัน ถึงแม้ข้าวจะเป็นวัตถุ แต่ก็ เป็นวัตถุที่มีความหมายพิเศษ ดังที่มีข้อห้ามเก่าแก่ในวัฒนธรรมภาคเหนือที่ว่า "การยืมข้าว ห้ามเอาดอกเบี๋ย เพราะถือว่าเป็นบาป" การตักบาตรพระก็ต้องใส่ข้าว เป็นต้น เพราะฉะนั้น ในเรื่อง "ข้าว" นี้เองที่เราจะพบทุกสิ่งทุกอย่าง ทุกมิติอยู่ภายในนั้น

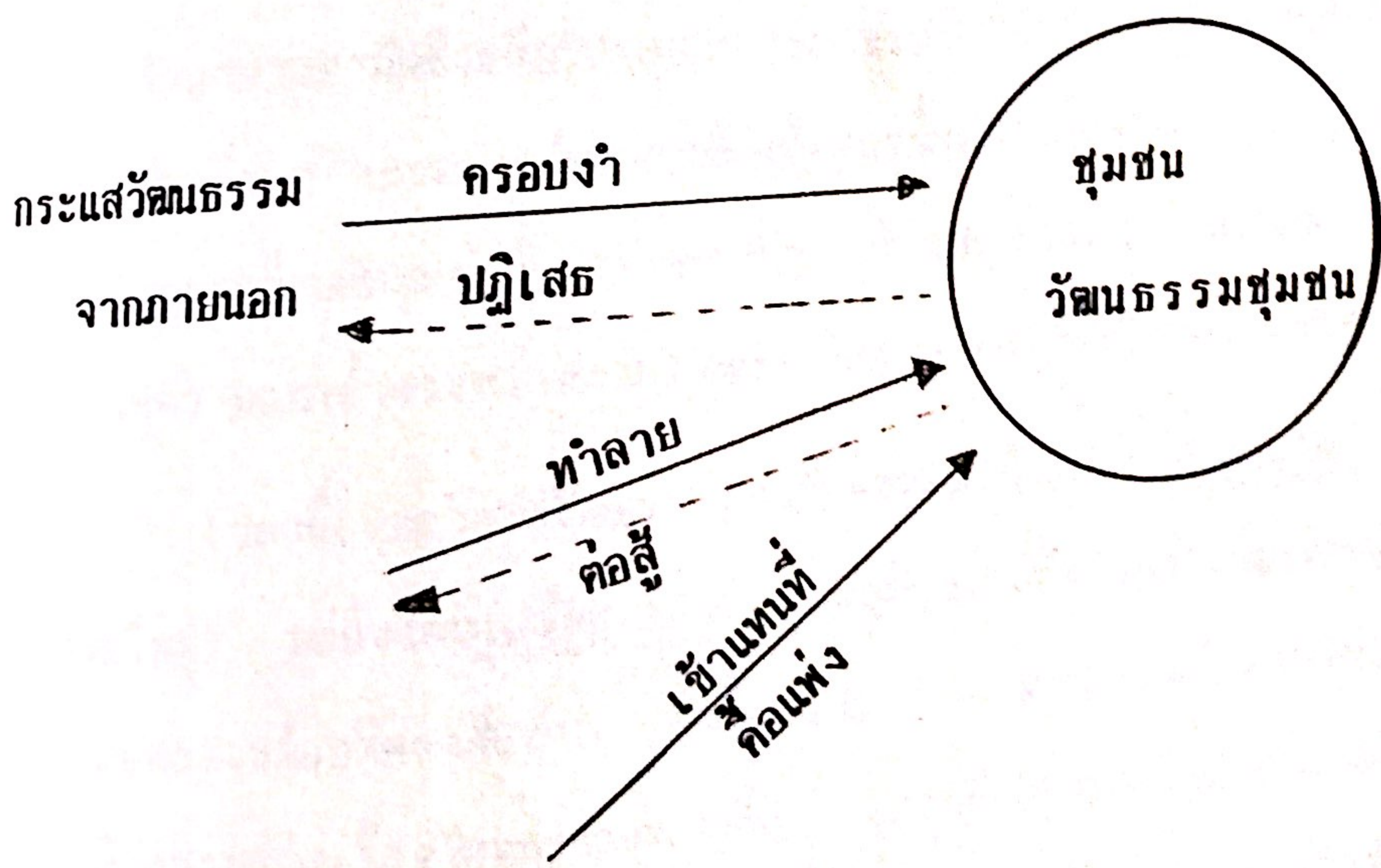
6. การพบกันระหว่างวัฒนธรรมชุมชนและวัฒนธรรมภายนอก

(1) ผู้ที่ทำงานอยู่ในชนบททุกคนคงจะตระหนักถึงสภาพความเป็นจริงของชุมชนหมู่บ้านอย่างหนึ่งว่า ทุกวันนี้ เราจะมองหาหมู่บ้านที่สามารถตัดขาดแยกตัวเองอย่างโดดเดี่ยว ไม่ติดต่อกับโลกภายนอก ยังเป็นหมู่บ้านที่บริสุทธิ์ระจุกน้ำค้าง นับวันหมู่บ้านแบบนี้ก็จะหายากยิ่งกว่ามเข็มในมหาสมุทร และถึงแม้เราอาจจะยังพอลาได้บ้าง แต่หมู่บ้านดังกล่าวก็มีใช้ตัวแทนของชุมชนหมู่บ้านไทยใน พ.ศ. นี้

เมื่อชุมชนหมู่บ้านได้เปิด (หรืออาจจะถูกบังคับให้เปิด) ต่อการติดต่อกับโลกภายนอก ก็ย่อมหมายความว่า วัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนก็ย่อมต้องพบปะ เผชิญหน้ากับวัฒนธรรมอื่น ๆ จากภายนอกตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมเมือง วัฒนธรรมตะวันตก วัฒนธรรมบริโภคนิยม ฯลฯ อันที่จริง แนวความคิดที่ว่า กระแสวัฒนธรรมทั้งจากภายนอกและภายในชุมชนได้มาปะทะกันนั้น เป็นเรื่องที่รับรู้กันอยู่แล้ว เพราะมีการพูดถึงกันอย่างแพร่หลายและในวงกว้าง สิ่งที่แนวทางวัฒนธรรมชุมชนจะมองเห็นแตกต่างจากความคิดทั่วไปก็คือ เราจะจำแนกแยกแยะให้มากขึ้นในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมจากภายนอกและวัฒนธรรมชุมชน

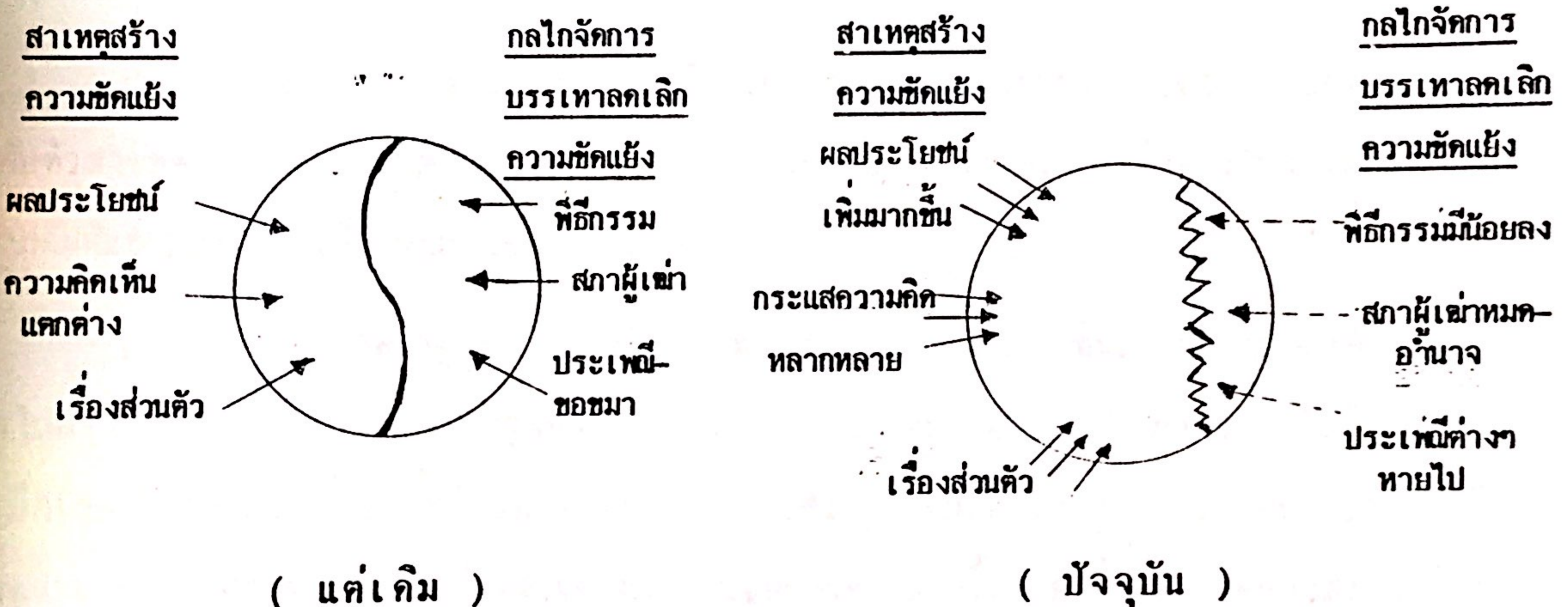
ตามปกติ กระแสที่คนส่วนใหญ่จะมองว่า เมื่อใดที่มีการพบกันระหว่าง 2 กระแสวัฒนธรรม ผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นก็คือ กระแสวัฒนธรรมภายนอกจะไหลบ่าเข้าไปทำลายวัฒนธรรมดั้งเดิม ดังเช่น คำกล่าวที่ว่า "รถยนต์มา ศาสนาหมด" เป็นต้น ถึงแม้เราจะปฏิเสธว่า ทัศนศึกษาดังกล่าวนั้นก็ถูกต้องอยู่เป็นส่วนใหญ่ แต่เราอยากที่จะเพิ่มเติมว่า ความสัมพันธ์แบบที่ภายนอกเข้าไป "ครอบงำ ทำลาย" ภายในนั้น เป็นเพียงความสัมพันธ์รูปแบบเดียวเท่านั้น และเป็นความสัมพันธ์แบบทางเดียวเท่านั้น

เพราะในความเป็นจริงแล้ว ยังมีการตอบโต้จากฝ่ายชุมชนเช่นกัน โดยบางครั้งวัฒนธรรมชุมชนอาจจะปฏิเสธไม่ยอมรับวัฒนธรรมภายนอก (ทางภาคเหนือมีคำสอนใจว่า "เข้าสอก ออกวา") บางทีจะประเมินคุณค่าวัฒนธรรมใหม่ในทางลบ (ภาคอีสานมีคำทำนายว่า โลกสมัยใหม่จะมีสภาพวิกฤตเมื่อ "ม้าออกเขา เส้าออกคอก" ซึ่งปัจจุบันชาวบ้านจะตีความว่า ยุคสมัยดังกล่าวมาถึงแล้ว เพราะม้าออกเขา (หมายถึงมอเตอร์ไซค์) เส้าออกคอก (เส้าไฟฟ้า) ได้มาถึงหมู่บ้านแล้ว) ในบางกรณีบางหมู่บ้านก็อาจจะรับวัฒนธรรมภายนอกแล้วก็เฉย ๆ เป็นทำนองต่อต้านเงียบ ๆ (Passive resistance) บางแห่งเคยมาเข้าวัฏจักรของวัฒนธรรมภายนอกแล้วก็ขอถอนตัวออกไป แม้แต่เมื่อเรากล่าวว่า กระแสวัฒนธรรมภายนอกได้เข้าไปทำลายชุมชนนั้น ก็มีใช้ว่าพอชุมชนพบกระแสภายนอกได้ก็แยกตัวก็จอกเลย แต่ที่ว่าได้มีการต่อสู้กันอย่างน้อยก็หลายยก ทักษะที่มองความสัมพันธ์ระหว่างภายนอกกับชุมชน โดยย้ายจุดยืนและมุมมองไปจากชุมชนบ้าง แทนที่จะมองจากจุดยืนของภายนอกอย่างเฉียว เป็นสิ่งที่สำคัญและจำเป็นสำหรับการทำงานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน เพราะจะทำให้เรากันหาพลังในการปกป้องตนเองของวัฒนธรรมชุมชน ไม่ประเมินศักยภาพของชุมชนต่ำกว่าที่เป็นจริง



วัฒนธรรมดั้งเดิมนั้นล้าหลังมลาย ซึ่งก็เป็นลักษณะงานโฆษณาเช่นกัน เพราะมีลักษณะสุดโต่งไปด้าน-
เดียว (แต่ตรงนี้ เราก็ต้องแยกงานโฆษณาที่มีพื้นฐานความเป็นจริงกับที่เลื่อนลอย หรือบิดภาพความ
เป็นจริงออกจากกันด้วย) ดังนั้น การโฆษณาเผยแพร่ความดีงามของวัฒนธรรมชุมชน จึงมักกระทำใน
ลักษณะสุดโต่งเหมือนกัน เข้าทำนอง "ซิงก็รา ซ่าก็แรง" หรือการเหวี่ยงลูกตุ้มนาฬิกาไปทางขวาสุด
มา ก็ต้องแกว่งให้ซ้ายสุดไปเช่นกัน

แต่ในการวิเคราะห์เพื่อจะลงมือทำงานนั้น เราจะใช้แบบวิธีในการคิดอันเดียวกับ
งานโฆษณาไม่ได้ เพราะการปฏิบัติงานต้องเริ่มต้นด้วยสภาพที่เป็นจริง ในกรณีการอธิบายความสงบสุข
และความขัดแย้งภายในชุมชนนั้น การอธิบายที่สอดคล้องกับความเป็นจริงจะได้ข้อสรุปเช่นนี้ คือ



แต่ไหนแต่ไรมา เมื่อมนุษย์มาอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม การหลีกเลี่ยงความขัดแย้งไม่ให้เกิดขึ้นเลยนั้น เป็นเรื่องเกินกว่าจะฝันถึง แต่สิ่งที่น่าสนใจกว่านั้นคือ มาตรการและกลไกในการจัดการกับความขัดแย้งที่มีอยู่ในแต่ละวัฒนธรรม ชุมชนหมู่บ้านแต่ดั้งเดิมเมื่อยังไม่ได้ติดต่อกับโลกภายนอกเลย ก็มีความขัดแย้งอยู่แล้ว อาจจะมีสาเหตุมาจากผลประโยชน์ขัดกัน ความคิดไม่ลงรอยกัน หรือไม่ชอบหน้ากันเป็นส่วนตัว แต่ที่ว่า เนื่องจากผลประโยชน์ (ในทางเศรษฐกิจ) ของชุมชน (ที่ยังไม่กลายเป็นระบบทุนนิยม) นั้น ยังมีแต่น้อย เพราะฉะนั้น จุดชนวนที่จะก่อให้เกิดความขัดแย้งก็มีน้อยตามไปด้วย พลิกดูในอีกด้านหนึ่ง เมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นมาในวัฒนธรรมดั้งเดิมจะบรรจุมมาตรการและกลไกจำนวนมากมายังก่อจัดการ ช่วยบรรเทา หรือสลายความขัดแย้งนั้น เช่น การทำพิธีกรรมต่างๆ เพื่อลบบัญชีหนี้แค้นที่มีต่อกันให้หมดไป เกือบจะในทุกพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการไหว้ผี จะต้องมีการขอขมาลาโทษ การให้อภัย การคืนดีกัน ในบางแห่งมีสภาผู้เฒ่าคอยเรียกคู่กรณีมารับความเข้าใจกัน มาจับเข้าคุยกัน เป็นต้น

เมื่อสาเหตุแห่งความขัดแย้งมันมีน้อย ส่วนกลไกการจัดการกับความขัดแย้งมีมากพอ สู้กับตัวสาเหตุ บวกลบคุณทหารกันออกมา ผลลัพธ์ที่ได้ออกมาเป็นภาพรวม จึงทำให้มองเห็นลักษณะความสัมพันธ์แบบพี่น้อง เป็นรูปแบบหลักของชุมชน

ลองตัดภาพมาดูปรากฏการณ์เดียวกันในหมู่บ้านที่กระแสนิธิพลจากภายนอกได้รุกกล้าเข้าไปบ้าง ในด้านของตัวชนวนจุดความขัดแย้ง เราจะเห็นว่าอิทธิพลจากภายนอกได้เข้าไปวางระเบิดเวลาไว้หลายจุด เริ่มตั้งแต่ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่มีเพิ่มมากขึ้น กระแสความคิดเห็นที่เพิ่มความแตกต่างหลากหลาย เรื่องส่วนตัวมีมากขึ้น เพราะคนมีมากขึ้น ดังนั้น สาเหตุที่จะสร้างความขัดแย้งจึงทวีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่ลองพลิกย้อนกลับมาดูกลไกที่จะช่วยจัดการหรือบรรเทาความขัดแย้ง ก็กลับค่อย ๆ สูญสลายหายไปทีละเล็กทีละน้อย เริ่มตั้งแต่การประกอบพิธีกรรมและการทำประเพณีต่าง ๆ เริ่มลดน้อยถอยลง ที่ยังคงหลงเหลืออยู่ก็มีข้อขัดข้องทางเทคนิคหลายอย่างที่ทำให้ใช้การไม่ได้ เช่น แม้จะยังมีผู้เฒ่าผู้แก่อยู่ แต่เด็ก ๆ ก็ไม่รับฟังผู้ใหญ่เสียแล้ว ในชุมชนจึงขาดภาวะสมดุลระหว่างปัญหาเกี่ยวกับวิธีการกับปัญหา ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจึงเป็นรอยแตกร้าวในชุมชนที่จะนำไปสู่การแตกสลายในที่สุด

(3) ในการสร้างภาพพจน์ของวัฒนธรรมชุมชนจากฝีมือของฝ่ายที่ไม่ประสงค์ต่อชุมชนนั้น มักจะสร้างภาพว่า วัฒนธรรมชุมชนนั้นมีลักษณะอนุรักษนิยม ไม่รู้จักปรับเปลี่ยน จึงกลายเป็นจรเข้ขวางคลอง ชักขวางการไหลของกระแสธารแห่งความก้าวหน้า ต่อประเด็นนี้ เราจำเป็นต้องสำรวจ "ศักยภาพในการปรับเปลี่ยนของวัฒนธรรมชุมชน" อย่างจริงจัง และสิ่งนี้จะสำคัญต่อแนวการทำงาน ด้านวัฒนธรรมของเราต่อไปในอนาคต อันที่จริง หากเราพลิกดูหนังสือตำราต่าง ๆ ที่มีการให้คำนิยาม คำว่า "วัฒนธรรม" เอาไว้ เราก็จะเห็นว่า เขาได้ระบุเอาไว้ว่า คุณสมบัติที่สำคัญประการหนึ่งของ "วัฒนธรรม" ทุกอย่างก็คือ ต้องสามารถปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและความเป็นจริงที่เคลื่อนไหวไป วัฒนธรรมใดที่เกิดขึ้นมาแล้ว แต่ขาดคุณสมบัติในการปรับเปลี่ยนดังกล่าว ก็จะถูกพัดพาไปจากมนุษยชาติ ที่ยังคงหลงเหลือมาจนถึงปัจจุบัน ต้องมีพลังในการปรับตัวทั้งนั้น

หากเรายึดทัศนะดังกล่าวเพื่อลงไปสำรวจวัฒนธรรมชุมชนที่มีอยู่แล้ว เราก็จะเห็น ลักษณะการปรับตัวเพื่อความคงอยู่ตลอดเวลาของวัฒนธรรมชุมชน ตัวอย่างเช่น การทำบุญพระเวส ซึ่งแต่ก่อนเคยเป็นงานใหญ่ ทำกัน 7 วัน 7 คืน แต่ปัจจุบันเงื่อนไขทางเศรษฐกิจไม่ได้เอื้ออำนวยแล้ว ทว่า ชาวบ้านที่ยังคงมีรากฐานยึดแน่นอยู่กับความสำคัญของประเพณีนี้ ก็จะไม่ยอมเลิกละทิ้งประเพณีนี้ไป เมื่อทำทั้งหมดก็เหมือนเก่าไม่ได้ ก็พยายามทำอย่างกระชั้นชิดสั้นเข้า เช่น ทำพระเพณีบุญพระเวสเพียง 3 วัน 3 คืน การทอดผ้าใช้เอง เมื่อไม่สามารถต่อสู้กับตลาดภายนอกและไม่มีเงื่อนไขเวลาเอื้ออำนวยให้ทำใช้เองทั้งหมด ก็จะซื้อผ้าที่ใช้ห่มเองจากตลาด แต่ขอสงวนไว้ว่า ผ้าที่จะนำไปใช้ในงานบุญที่วัด จะต้องเป็นผ้าที่ทอด้วยมือตัวเอง การตำข้าวกินด้วยครกมองครกกระเดื่อง ถ้าไม่เหมาะสมกับวิถีชีวิตปัจจุบันแล้ว ข้าวที่ใช้หุงกินเองทุกวันก็จะไปสีที่โรงสี แต่ถ้าเป็นข้าวที่จะมาทำขนมจีนไปวัด ก็ยังรักษาเป็นประเพณีกันว่า จะต้องตำด้วยครกมอง เป็นต้น

ในการทำงานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนนั้น เราจึงมีงานหลายลักษณะที่จะต้องกระทำ เช่น งานรื้อฟื้น ในส่วนต่าง ๆ ของวัฒนธรรมอันดั้งเดิมที่ได้สูญสลายไปแล้ว งานทำนุบำรุงรักษา หรือปฏิสังขรณ์ส่วนที่ยังหลงเหลืออยู่แต่อยู่ในสภาพผุพังร่อน แนวงานประเภทนี้จะเป็นไปในลักษณะการอนุรักษ์ของสิ่งเดิมที่มีอยู่ อย่างไรก็ตาม เราก็ยังมีงานประเภทปรับปรุงเปลี่ยนแปลง อันเป็นอีกด้านหนึ่งที่

สำคัญไม่น้อยเช่นกัน ทั้งนี้เนื่องจากวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนนั้น ก่อตัวมาภายใต้สภาพการณ์และเงื่อนไขอย่างหนึ่งๆ ดังนั้น เมื่อสภาวะต่าง ๆ ได้เปลี่ยนแปลงไป ลักษณะของวัฒนธรรมก็จำเป็นต้องปรับตามไปด้วย ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจน คือ กลุ่มเหมืองฝาย แต่ก่อนวัสดุที่ใช้ทำเหมืองทำฝายเป็นไม้ไผ่ เพราะฉะนั้นในแต่ละปีจะต้องมีการระดมผู้ใช้น้ำมาซ่อมแซมปรับปรุงเหมืองฝายกันทุกปี การทำพิธีไหว้ผีเหมืองฝายก็เป็นไปได้เพราะมีการรวมตัวกัน มีกิจกรรมที่แสดงความสามัคคีร่วมกัน แต่ถ้าเปลี่ยนตัวเหมืองให้ทำด้วยคอนกรีตซีเมนต์ ความจำเป็นที่จะต้องมาพบปะกันทุกปีก็หมดไป และจะต้องศึกษาเงื่อนไขหรือกิจกรรมอื่น ๆ มาทดแทน เป็นต้น

(4) ประเด็นสุดท้ายนี้เป็นข้อเตือนใจที่สืบเนื่องมาจากข้ออื่น ๆ กล่าวคือ ในปัจจุบันนี้สิ่งที่เราเรียกว่า "วัฒนธรรมชุมชน" ที่เราจะพบอยู่ในหมู่บ้านชนบทนั้น ไม่ได้มีลักษณะเป็นเนื้อเดียวกันเสียแล้ว (Homogeneous) กล่าวคือ ไม่ใช่มีแต่ตัวเนื้อวัฒนธรรมชุมชนที่บริสุทธิ์มีมาแต่ดั้งเดิม แต่ในปัจจุบัน เราจะพบวัฒนธรรมชุมชนที่มีส่วนผสมของหลายสิ่งหลายอย่าง หลวยรูปแบบหลากหลายเนื้อหา เพราะการติดต่อกันอย่างทอต่อกับวัฒนธรรมอื่น ๆ อยู่ตลอดเวลา ด้วยเหตุนี้ เราจึงจะพบทั้งคุณค่าที่ดีและไม่ดีปะปนกันอยู่ในคน ๆ เดียว หรือในกลุ่ม ๆ เดียว ในกลุ่มชาวบ้านนั้น เราก็อาจจะพบคนที่เป็นตัวแทนของกระแสวัฒนธรรมแบบใหม่ (โดยมากมักจะได้แก่กลุ่มเยาวชน คนรุ่นใหม่) คนที่เป็นตัวแทนของแก่นแท้วัฒนธรรมดั้งเดิม (เช่น คนแก่คนเฒ่า) บางคนก็คิดเชื่อร้ายของวัฒนธรรมบริโภคนิยมมาจนเต็มจิตเต็มใจ กลายเป็นหน่ออ่อนของวัฒนธรรมแบบนี้ที่อยู่ในหมู่บ้าน

ลักษณะที่หลากหลายผสมปนเปกัน (Heterogeneous) อยู่ในชุมชนหมู่บ้านปัจจุบัน จะแสดงออกมาอยู่บ่อยครั้ง ตัวอย่างจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็ เช่น การรื้อฟื้นในประเพณีการทอดผ้าป่าข้าวขึ้นมาใหม่ ในตอนแรกที่เริ่มพูดคุยกันในกลุ่มคณะกรรมการจัดงาน เจตนารมณ์และบรรยากาศในการจัดงานนี้ก็เต็มไปด้วยคุณค่าที่ดีงามแบบดั้งเดิม กล่าวคือ เพื่อรื้อฟื้นจิตใจในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยเฉพาะการอนุเคราะห์แก่ผู้ที่ยากลำบากกว่าเรา รวมทั้งมีผลพลอยได้ในการสร้างสายสัมพันธ์ไมตรีระหว่างชุมชนให้แน่นแฟ้น เพื่อว่า ยามใดใครตกทุกข์ได้ยากก็จะได้ออกปากช่วยเหลือกัน ในตอนเตรียมงานนั้น บรรยากาศก็เต็มไปด้วยเรื่อง "น้ำใจ" โดยไม่มีเรื่องเงิน ๆ ทอง ๆ เรื่องกำไรขาดทุน

มาซ่องแหวะถ้วยเลย แต่ครั้งค่อย ๆ จัดการดำเนินงานไปเรื่อย ๆ ถึงขั้นตอนที่จะต้องจ่ายเงินซื้อข้าว-ปลาอาหารมาเลี้ยงแขกเหรื่อ ละเรื่อย ๆ มาจนถึงตอนเอาข้าวจากกองผ้าป่ามาคำนวณ มาถึงขั้นนี้ ความรู้สึกเรื่องเงิน ๆ ทอง ๆ ใ้ค้ค่อย ๆ ก็บกลานเข้าเกาะกุมหัวใจของคณะกรรมการผู้จัดงานแทนที่ เรื่องน้ำจิตน้ำใจเสียแล้ว (กระแสวัฒนธรรมใหม่สามารถแย่งชิงพื้นที่ในสำนักของชาวบ้านได้มากกว่า กระแสวัฒนธรรมดั้งเดิม) ดังนั้น จึงเกิดการคิดคำนวณเงินค่าลงทุนเลี้ยงแขกเหรื่อและรายได้จากกองผ้าป่าข้าว แล้วได้ผลสรุปออกมาว่า "ขาดทุน ไม่คุ้มค่า"

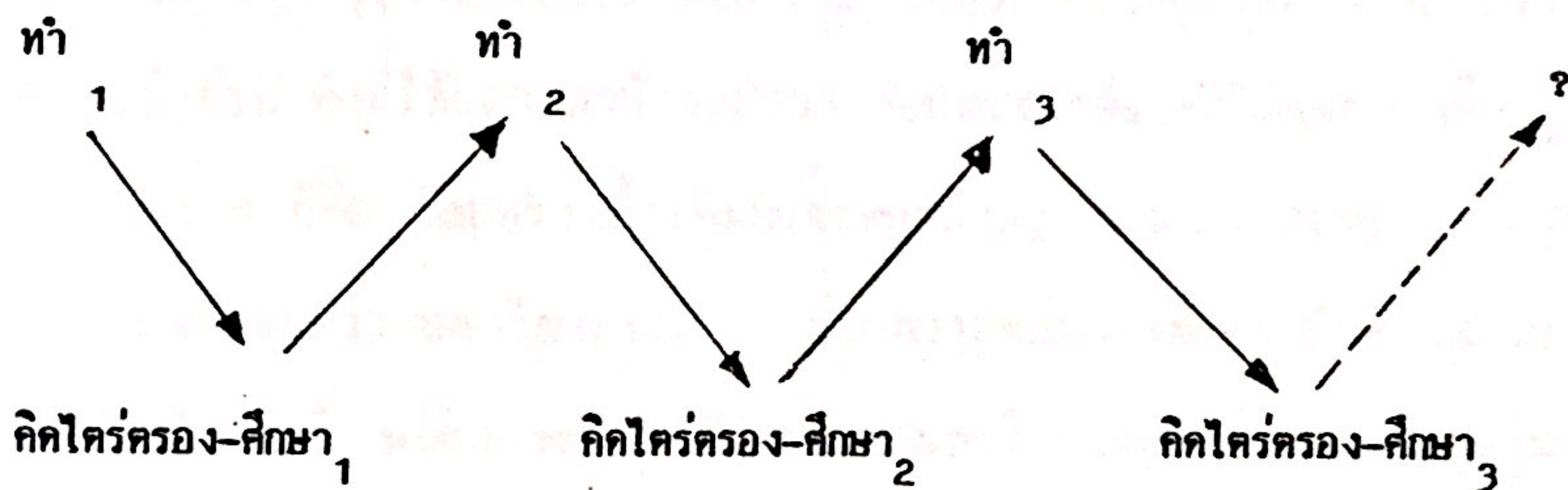
ตัวอย่างนี้ก็ได้แสดงให้เห็นว่า กระแสการต่อสู้ระหว่างวัฒนธรรมต่าง ๆ ยังคงมีอยู่ในสำนักของชาวบ้าน หากฝ่ายใดเพลอไพล อีกฝ่ายหนึ่งก็ย่อมช่วงชิงโอกาสเอาชนะได้ พิจารณาถูเรื่องทีเล่ามาอย่างพินิจพิเคราะห์ให้ดีแล้ว ก็จะเห็นว่า เรื่องอย่างนี้เกิดขึ้นได้ เพราะลักษณะการจั้งงานนั้นยังยึดติดตกอยู่ในกระแสวัฒนธรรมที่ถือเอาความพุ่มเพื่อยทรูหฺรธาเป็นคุณค่าสำคัญกว่าความสมณะ เรียบง่าย ประหยัด เรื่องทีเล่ามาเป็นหนังสือตัวอย่างนี้จะต้องเกิดขึ้นเหมือนการฉายหนังซ้ำครั้งแล้วครั้งเล่า เวลาทีเราเริ่มทำกิจกรรมการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน บทบาทของนักพัฒนาจึงมีหน้าที่คอยช่วยพลิกกระแสร้ายให้กลายเป็นดีให้ได้

7. แล้วเราจะทำงานวัฒนธรรมชุมชนได้อย่างไร

สำหรับในตอนที่สองซึ่งเกี่ยวข้องกับคำถามที่ว่า "การทำงานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนนั้น เขาทำกันอย่างไรบ้าง" เป็นส่วนทียังมีข้อมูลรายละเอียดน้อยกว่าตอนแรกอย่างมาก ซึ่งเราอาจจะเปรียบเทียบได้ว่า หากเรามีสภาพเป็นนักเดินทางไกลไปในดินแดนทีเราไม่รู้จััก สิ่งทีเราต้องการมากที่สุดก็คือ เข็มทิศช่วยนำทาง บทเรียนความรู้ทีเราได้รับมาในตอนแรกเปรียบเสมือนการสร้างเข็มทิศเพื่อจะช่วยในการเดินทาง และเราเพิ่งจะบรรลุผลสำเร็จในขั้นสร้างเข็มทิศเท่านั้น ส่วนในตอนที่สอง ซึ่งเปรียบเทียบเสมือนการออกเดินทางนั้น เรายังเพิ่งจะก้าวเตาะแตะมาได้เพียงไม่กี่ก้าวเท่านั้น และระยะทางทีเหลือนั้นยังอีกเหยียดยาว

จากการเริ่มก้าวมาได้ไม่กี่ก้าว เราก็เริ่มได้บทเรียนบางบทสำหรับการเดินทางไกล
ครั้งนี้ว่า

(1) ในการทำงานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนนั้น กระบวนการ "ทำไป-คิดไตร่ตรองศึกษา-
ไป-แล้วทำใหม่อีก" (Action-Reflection-Action Process) เป็นกระบวนการที่จะขาดเสีย-
ไม่ได้เลย ตัวอย่างเช่น ในตอนแรก เราก็ทำธนาคารข้าว หลังจากทำแล้วเราก็มาคิดทบทวน(1)
ว่า ทำไมจึงมีปัญหา (ไม่ส่งข้าวคืน) ทำไมจึงมีขีดจำกัด (ช่วยเหลือคนยากจนที่สุดไม่ได้) แล้วก่อน
หน้านั้น ชาวบ้านเขาเคยแก้ปัญหาการขาดข้าวกันอย่างไรบ้าง จากตรงนี้เราก็ต้องเริ่มศึกษาค้นหา(1)
ในวัฒนธรรมดั้งเดิม แล้วเราก็พบว่า ชาวบ้านเขาเคยทำ "กลุ่มข้าว" มาก่อน จากนั้นเราก็ลอง
พยายามทำ(2) ธนาคารข้าวในรูปแบบใหม่เนื้อหาใหม่ให้ประสานกับลักษณะของกลุ่มข้าวที่เคยมีมาตาม
ประเพณี แล้วติดตามผลดูต่อไปว่า เพื่อศึกษา(2)ว่าเป็นอย่างไร เรายังไม่รู้ไม่เข้าใจอะไรในวัฒน-
ธรรมดั้งเดิมอีกหรือเปล่า เราจะต้องเรียนรู้ให้เข้าใจอย่างเจาะลึกอะไรอีกบ้าง ขั้นตอนทำ-ศึกษา
ก็จะไล่กันเป็นขบวนไปเรื่อย ๆ ดังนี้



(2) เนื่องจากหมู่บ้านในแต่ละแห่งมีภูมิหลัง ความเป็นมา มีประวัติการติดต่อกับภายนอก
ไม่เหมือนกัน ดังนั้น เราจำเป็นต้องจำแนกแยกแยะประเภทของหมู่บ้าน โดยใช้กฎเกณฑ์ เรื่องการ

หลงเหลือตกค้างอยู่ของวัฒนธรรมดั้งเดิมมาเป็นตัวจำแนก ตัวอย่างเช่น หมู่บ้านที่ได้ก่อตั้งมาเป็นเวลายาวนาน มีผู้เช่าผู้แก่อยู่มากและยังมีสิทธิ์มีเสียงอยู่ ยังได้รับอิทธิพลจากภายนอกแต่น้อย ก็น่าจะมีมรดกทางวัฒนธรรมชุมชนหลงเหลืออยู่มากกว่า เมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านที่เพิ่งก่อตั้งใหม่ มีแต่คนรุ่นหนุ่มสาวหรือเป็นหมู่บ้านที่อยู่ติดถนนหรือใกล้ตัวเมือง การจำแนกประเภทของหมู่บ้านคงจะกระทำได้หลังจากที่ได้สำรวจชุมชนแล้ว, ยังมีวัฒนธรรมดั้งเดิมหลงเหลืออยู่มากน้อยเพียงใด ยังเหลือเรื่องอะไรอยู่บ้างเหลืออยู่ที่ใคร เป็นต้น

การกำหนดประเภทของหมู่บ้าน จะมีผลมาถึงเทคนิควิธีการทำงานพัฒนาของเรา กล่าวคือ ในขณะที่เรายังไม่มีความเชี่ยวชาญในการทำงานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนนัก เราอาจจะเริ่มต้นเลือกทำงานกับหมู่บ้านที่มีมรดกทางวัฒนธรรมดั้งเดิมหลงเหลืออยู่มาก ๆ ซึ่งน่าจะง่ายทั้งต่อการรื้อฟื้น หรือการบำรุงรักษาคุณค่าที่ดั้งเดิมของชุมชนเอาไว้ และหลังจากทำงานพัฒนาในหมู่บ้านดังกล่าวได้สำเร็จแล้ว ก็เป็นการง่ายขึ้นที่จะขยายแนวคิดดังกล่าวไปยังที่อื่น ๆ เนื่องจากมีหมู่บ้านแบบอย่างให้ดูเป็นตัวอย่างอยู่แล้ว

(3) นอกจากการจำแนกประเภทของหมู่บ้านแล้ว ในหมู่บ้านหนึ่ง ๆ เรายังจำเป็นต้องจำแนกคนแต่ละรุ่นอีกด้วย ดังที่ได้กล่าวมาบ้างแล้วว่า วัฒนธรรมแต่ละชนิดมักจะตกผลึกอยู่ในคนแต่ละรุ่น ซึ่งหลักการโดยกว้าง ๆ ก็คือ วัฒนธรรมดั้งเดิมมักจะตกผลึกอยู่ในกลุ่มคนเฒ่าคนแก่ คนรุ่นผู้ใหญ่ก็มักจะ เป็นรอยต่อของส่วนผสมระหว่างสองวัฒนธรรม ส่วนคนรุ่นหนุ่มสาวมักจะเป็นตัวแบกรับ วัฒนธรรมสมัยใหม่เข้ามา เมื่อเป็นเช่นนี้ หลักการทำงานวัฒนธรรมชุมชนจึงต้องพยายามให้มีคนทุกรุ่นอยู่ในกลุ่มกิจกรรม และใช้หลักที่ว่า "ผู้เฒ่า นำ ผู้ใหญ่หนุน คึงเด็กตาม"

จากนี้จะลองสำรวจดูว่า แนวการทำงานพัฒนาจากมิติวัฒนธรรมชุมชนเท่าที่ทำมาแล้วนั้น มีการทำกันอย่างไรบ้าง อนึ่ง การแบ่งแยกประเภทนั้น จะมีการให้น้ำหนักลำดับชั้นว่าประเภทใดก็เด่นกว่าประเภทใดก็ทำไม่ เพราะแต่ละวิธีก็มีข้อดีข้อเสียด้วยในตัวเอง บางวิธีอาจจะดูว่าดี แต่จะเริ่มค้นปฏิบัติเลยในความเป็นจริงก็เป็นไปไม่ได้ การสำรวจแนวทางการทำงานวัฒนธรรมชุมชนแต่ละวิธีก็อุปมาอุปมัยได้กับการหาเครื่องมือเครื่องมือไม่ไปเข้าป่าตัดไม้ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นนั่นเอง

ปัจจุบันนี้ วงการพัฒนาในประเทศไทยได้ริเริ่มแนวการทำงานพัฒนาแบบวัฒนธรรมชุมชนใน
3 รูปแบบ คือ :

- (ก) แนวการเก็บสงวนรักษาวัฒนธรรมเดิมเอาไว้ไม่ให้สูญหาย
- (ข) แนวการใช้วัฒนธรรมชุมชนเป็นเครื่องมือสำหรับการพัฒนา
- (ค) แนวการพัฒนาที่มีมิติวัฒนธรรมสอดแทรกอยู่เป็นยาคำในเนื้องานทุกอย่าง

(ก) แนวการเก็บสงวนรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมเอาไว้ไม่ให้สูญสลาย

เนื่องจากสภาพความเป็นจริงที่วัฒนธรรมดั้งเดิม ทั้งด้านวัตถุธรรมและด้านประเพณีพิธีกรรม
หลายอย่างกำลังผุร่อนสลายไป ดังนั้น จึงจำเป็นต้องมีการอนุรักษ์เก็บรักษาเอาไว้ เช่น มีการรวบรวม
รวบรวมบันทึก "ทา" คำร้องที่ใช้สั่งสอนหรือใช้ในการประกอบพิธีกรรมของชาวกะเหรี่ยง การประมวล
รวบรวมคำผญา การอนุรักษ์ซ่อมแซมภาพฝาผนังภายในวัด เป็นต้น สำหรับสิ่งที่เป็นด้านวัตถุ-
ธรรมเหล่านี้ เป็นสิ่งที่เป็นรูปธรรมจับต้องได้ เป็นด้านรูปแบบที่สามารถสัมผัสได้ ซึ่งเป็นส่วนที่จำเป็น
(หากเทียบกับความหมายของภาพต้นไม้ ก็จัดเป็นส่วนที่มองเห็นได้ อันได้แก่ ลำต้น ดอก ใบ และผล)
สำหรับเจาะลึกลงไปหาส่วนที่เป็นเนื้อหาสาระ ซึ่งหมายถึงจิตวิญญาณและคุณค่าต่าง ๆ ที่บรรจุอยู่ภายใน

ส่วนการเก็บรักษาวัฒนธรรมในส่วนที่เป็นธรรมเนียมประเพณีนั้น รูปแบบหนึ่งได้แก่การรื้อฟื้น
ขึ้นมาทำใหม่ เช่น หากเราต้องการจะสร้างเสริมคุณค่าที่เมตตากรุณาแก่สิ่งมีชีวิตรอบ ๆ ตัวเรา พัฒนา
ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสรรพสิ่งรอบข้างให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติเกื้อกูลกัน เราก็อาจจะรื้อฟื้นการ
ทำพิธีเรียกขวัญข้าว ขวัญควาย หรือหากต้องการปลูกฝังคุณค่าแห่งการพึ่งตนเอง ความภาคภูมิใจในภูมิ-
ความรู้ที่บรรพบุรุษได้สั่งสมเอาไว้ เราก็อาจจะรื้อฟื้นความรู้ในการใช้สมุนไพรขึ้นมา เป็นต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า แนวทางการทำงานแนวนี้อาจจะใช้เป็นขั้นตอนแรกสุดที่จะริเริ่มได้
เพราะมองเห็นเป็นรูปเป็นร่างชัดเจนว่า งานวัฒนธรรมชุมชนคืออะไร จะทำได้อย่างไร รวมทั้งเป็น
รูปแบบที่เราได้รู้จักกันแพร่หลายเป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตาม การรื้อฟื้นแต่ส่วนที่เป็นรูปแบบ เป็นรูป-
ธรรมเท่านั้น คงจะไม่เพียงพอในตัวเอง เพราะอันที่จริง ส่วนที่เป็นรูปธรรมนั้นมีอยู่ก็เพื่อรองรับส่วนที่
เป็นจิตวิญญาณ เป็นคุณค่ามากกว่า ดังนั้น การอนุรักษ์แต่รูปแบบการรำยา การแต่งกาย หรืออะไรก็

ตาม คงจะไม่เป็นการเพียงพอในตัวเอง จนกว่าเราจะได้ค้นหาเจาะลึกลงไปไว้ว่า ในการร่ำรำ
ในวัตถุประสงค์ที่เราได้รื้อฟื้นขึ้นมา นั้น มีวิญญูณที่มีคุณค่าอะไรบรรจุอยู่เป็นเนื้อในบ้าง

(ข) แนวการใช้วัฒนธรรมชุมชนเป็นเครื่องมือสำหรับการพัฒนา

รูปแบบที่ 2 นี้เป็นอีกรูปแบบหนึ่งที่พบได้แพร่หลายในปัจจุบัน โดยเฉพาะในแวดวงนักพัฒนา-
เอกชน ที่เรารู้จักกันดี คือ การทอดผ้าป่าข้าว เพื่อเป็นเครื่องมือสำหรับการระดมทุนภายในประเทศ
การรื้อฟื้นพิธีเรียกขวัญข้าว เวลาที่ทำธนาคารข้าว เพื่อให้สมาชิกกลุ่มมีความรู้สึก ว่า ข้าวเป็นของศักดิ์-
สิทธิ์ เป็นข้าวบุญ เวลาที่จะกู้ยืม ความรู้สึกที่จะคิคคคโกงหรือคิพลัวไม่ยอมกิน จะได้ลดน้อยลงไปบ้าง

เพื่อป้องกันความเข้าใจผิดเกี่ยวกับการจำแนกแยกประเภท เราจำเป็นต้องออกตัวเสียก่อน
ว่า ตัวอย่างที่ยกมาข้างบนนั้น มิได้หมายความว่า ถ้าเป็นการทอดผ้าป่าข้าวหรือการทำขวัญข้าวในเวลา
ทำธนาคารข้าวแล้ว จะต้องเป็นแนวการใช้วัฒนธรรมชุมชนเพื่อเป็นเครื่องมือสำหรับการพัฒนาเสมอไป
การทอดผ้าป่าข้าวหรือการเรียกขวัญข้าว อาจจะจัดรวมอยู่ในประเภทแรก คือ การสงวนรักษาด้วยการ
รื้อฟื้นพิธีกรรมดั้งเดิม หรืออาจจะไปจัดอยู่ในประเภทสาม คือ การทำงานพัฒนาที่มีวัฒนธรรมชุมชนเป็น
ยาคำสอดแทรกอยู่ในเนื้องานทุกอย่าง (ดังที่จะกล่าวต่อไป) ทั้งนี้ ย่อมแล้วแต่เจตนารมณ์และเป้า-
หมายของการทำกิจกรรมทอดผ้าป่าข้าว หรือเรียกขวัญข้าวในครั้งนั้น ๆ

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า การใช้วัฒนธรรมชุมชนเป็นเครื่องมือสำหรับการพัฒนานี้ เครื่องมือ
ชิ้นนี้ยังมีคุณค่าเนกประสงค์หากเรารู้จักพลิกแพลงใช้ ตัวอย่างเช่น การทอดผ้าป่าข้าวที่ได้กล่าวถึงไปแล้ว
ในขั้นแรก เราอาจจะมองเห็นคุณค่าประโยชน์ของการทอดผ้าป่าข้าวว่า สามารถใช้เป็นเครื่องมือสำหรับ
การระดมทุนภายในประเทศ (โดยไม่ต้องรอรทุนช่วยเหลือจากต่างประเทศ) ในขั้นต่อมา หากผู้ที่มี
ร่วมทำบุญทอดผ้าป่าเป็นคนในเมืองที่พอมีพอกิน งานทอดผ้าป่าก็สามารถจะเป็นหนทางในการสร้างสำนึก
ในการร่วมรับผิดชอบชะตากรรมของพี่น้องชาวชนบท และอาจจะขยายไปถึงการสร้างความร่วมมือ
ระหว่างกลุ่มสนับสนุนกับกลุ่มพื้นฐานในงานพัฒนา และหากว่าผู้ที่มีร่วมบุญร่วมกุศลในการทอดผ้าป่าข้าว
เป็นกลุ่มคนจนที่มีกิจกรรมธนาคารข้าวของตัวเอง และตอนทำธนาคารข้าว นั้น ตัวเองเป็น "ผู้ได้รับ
ความช่วยเหลือ" จากผู้อื่น ในโอกาสที่ได้แบ่งปันข้าวส่วนเกินจากธนาคารข้าวของตนมาให้ผู้ที่ยากจน

ด้วยกันนั้น ก็จะทำให้คนจนเหล่านี้ได้มองเห็นตัวเองในฐานะ "ผู้ให้ความช่วยเหลือแก่ผู้อื่นได้" ซึ่งตามหลักการพัฒนาคนแล้ว การที่คนจนสามารถมีโอกาสมองเห็นตัวเองทั้งในฐานะ "ผู้ให้-ผู้รับ" นี้ มีความสำคัญต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ความภาคภูมิใจในตัวเอง และการตระหนักถึงศักยภาพของตัวเองเป็นอย่างดี นอกจากนี้ การรู้จักแบ่งปันผู้อื่นเมื่อมีโอกาสและตามความสามารถของตน ยังเป็นเสมือนวัคซีนฉีดภูมิคุ้มกันคนยากจนให้หันมองดูลงข้างล่าง หรือเหลียวแลไปถูรอบ ๆ ข้าง เพื่อจะมองเห็นคนจนด้วยกันหรือคนที่ยากจนกว่า มิฉะนั้นแล้ว ความโลภและกิเลสตามธรรมชาติของมนุษย์ก็มักจะจับคอเราให้แหงนหน้ามองขึ้นสูงอยู่ตลอดเวลา และเกิดความต้องการที่จะไต่เต้าให้สูงขึ้นไปเรื่อย ๆ นี้ก็เป็นกุศโลบายอย่างหนึ่งที่คอยกำกับให้คนเกิดความรู้สึก "พอ" ที่มีอยู่ในเนื้อหาของธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมที่เกี่ยวข้องกับ "การทำบุญทำทาน"

จากความริเริ่มของเพื่อนักพัฒนาบางคนได้ขยายเข้าประสงค์ของการทำกิจกรรมทอดผ้าป่า-ข้าวออกไป โดยมีมุ่งหวังที่จะให้กิจกรรมนี้ได้รื้อฟื้นโครงสร้างและเครือข่ายของการจัดระบบองค์กรที่เคยมีอยู่ในชุมชน เช่น การจัดกลุ่มหัวหมวกวัด จึงจะเห็นได้ว่า การทำกิจกรรมหนึ่ง ๆ เช่น ทอดผ้าป่าข้าว นั้น สามารถจะขยายขีดความสามารถออกไปได้อย่างมากมาย แล้วแต่ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของนักพัฒนาและชาวบ้าน อย่างไรก็ตาม การนำเอาวัฒนธรรมชุมชนมาใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนา นี้ ก็มีข้อว่าทุกอย่างในวัฒนธรรมดั้งเดิมจะนำเอามาใช้ได้เลยทันที โดยส่วนใหญ่แล้วจะต้องมีการ "ตัด" การ "ปรับ" การ "แปลง" อยู่ไม่น้อย และเมื่อมีการตัด การปรับ ก็ต้องมีแรงฝืน ต้องมีอุปสรรคเช่นกัน แต่ทว่า คุณสมบัติที่ยึดได้หาคได้ (สามารถปรับตัวได้) ของวัฒนธรรมชุมชนนั้น คงจะช่วยให้พวกเรานักพัฒนาได้ใจขึ้นขึ้นมาบ้าง

(ก) แนวการพัฒนาที่มีวิถีวัฒนธรรมสอดคล้องและเป็นยาคำในเนื้องานทุกอย่าง

ในรูปแบบที่สามนี้ หมายความว่า เราไม่เพียงแต่จะอนุรักษ์สงวนรักษาวัฒนธรรมชุมชน หรือจะใช้วัฒนธรรมชุมชนเป็นเพียงเครื่องมือในการพัฒนาเท่านั้น หากแต่มีวิถีวัฒนธรรมชุมชนนั้นเองจะกลายเป็นทิศทางของงานพัฒนาเลยทีเดียว ในทางปฏิบัติก็หมายความว่า ทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมชุมชน จะเป็นทั้งเป้าหมาย (ends) และเป็นทั้งวิถีทาง (means) ของงานพัฒนา ใน

ส่วนที่เป็นเป้าหมายนั้น หมายความว่า การกำหนดปรัชญาของการทำงานพัฒนาว่า "เราจะทำงานพัฒนาไปเพื่ออะไรนั้น" คำตอบที่ได้ต้องมาจากวิถีคิด วิถีชีวิต มาตรฐานของวัฒนธรรมชุมชนเอง ในส่วนที่เป็นวิถีทางของงานพัฒนานั้น ก็หมายความว่าสิ่งที่เราได้กล่าวมาแล้วข้างต้น อันอาจจะสรุปให้เห็นภาพพจน์ได้ว่า "เราจะปลูกต้นไม้แห่งการพัฒนาบนเนื้อดินวัฒนธรรมของชาวบ้านเอง"

เพื่อสาธิตให้เห็นตัวอย่างของการสอดแทรกมิติวัฒนธรรมเข้ามาในงานพัฒนาทุกขั้นตอนจนเปรียบเสมือนเป็นยาคำ จะขอยกตัวอย่างรูปแบบของการทำโครงการที่พวกเราคุ้นเคยกันคืออยู่แล้วไม่ว่าจะเป็นโครงการธนาคารข้าว พัฒนาแหล่งน้ำ ธนาคารควาย ธนาคารบุญ ออมทรัพย์ สหกรณ์ กลุ่มแม่บ้าน ฯลฯ ซึ่งตามปกติ ขั้นตอนในการทำโครงการเหล่านี้จะแบ่งย่อย ๆ ได้เป็น 8 ขั้นตอน (รายละเอียดขั้นตอนเหล่านี้ อยู่ในหนังสือ การพึ่งตนเอง : ศักยภาพในการพัฒนาของชนบท, กาญจนนา + กนกศักดิ์ แก้วเทพ)

ขั้นที่ 1 : การเลือกกลุ่มเป้าหมาย การจะเลือกที่จะทำงานกับใครบ้างนั้น ควรจะใช้หลักเกณฑ์ตามแบบของชุมชน ตามปกติ ถ้าเอาหลักของวัฒนธรรมแบบใหม่ เรามักจะเอา "ความสนใจที่จะมารวมกลุ่มกันเพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน" มาเป็นเกณฑ์และเราจะเลือก "คนที่มีความสามารถจะสมทบได้มาเป็นสมาชิก" แต่หากเราเปลี่ยนมาใช้เกณฑ์ของวัฒนธรรมชุมชนเป็นหลักบ้าง การเลือกกลุ่มเป้าหมายอาจจะเปลี่ยนไป เช่น เกณฑ์แรกคงจะต้องเป็น "คนที่มีศีลมีธรรม" เป็นอันดับแรก "ต้องช่วยเหลือตัวเองถึงที่สุด" "ต้องมีความเพียรทน มีสมณะ ไม่โลภ ซื่อสัตย์" นอกจากนั้น ในวัฒนธรรมดั้งเดิมยังมีวิธีการค่อย ๆ เลือกกลุ่มเป้าหมายอย่างช้า ๆ เช่น มีระยะทดสอบน้ำใจ ตรวจสอบคุณธรรม ทั้งนี้ โดยไม่ได้ให้คุณค่ามากนักกับปริมาณของสมาชิก แต่สนใจมิติของคุณภาพ ไม่ได้ใส่ใจมากนักกับการเห็นการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนอย่างรวดเร็ว แต่จะค่อย ๆ ดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไป

ขั้นที่ 2 : การค้นคว้าวิจัย การสำรวจชุมชน และการวางแผนงาน ขั้นตอนนี้ ถ้าเราทำตามวัฒนธรรมของเรา เรานักพัฒนาที่จะเป็นผู้ทำหมดทุกอย่าง เริ่มตั้งแต่เราจะสำรวจชุมชนตามเกณฑ์ของเรา ซึ่งโดยส่วนใหญ่ เป็นด้านเศรษฐกิจหรือการเมืองในชุมชน และเราก็เป็นผู้วางแผนงาน

ทั้งหมด แต่ถ้าเราจะใช้แนววัฒนธรรมชุมชน เราก็จะต้องผนวกเอาการสำรวจด้านวัฒนธรรมเข้าไปด้วย เราต้องหาแหล่งทรัพยากรที่ทรงคุณค่าด้านวัฒนธรรม และการสำรวจนั้น เราคงจะไม่สำรวจแต่เฉพาะปัญหาเท่านั้น แต่ต้องสำรวจวิถีแก้ปัญหาตามแบบที่ชุมชนเคยกระทำมา การวางแผน ต้องผนวกเอาตัวบุคคลที่เป็นชุมชนมีปัญหาในชนบทเข้ามาด้วย ผนวกเอาวิธีการวางแผนตามแบบวัฒนธรรมดั้งเดิมเข้ามาด้วย เช่น การทำงานร่วมกันเป็นหน่วยครอบครัว เป็นต้น

ขั้นที่ 3 : การจัดการศึกษาร่วมกัน ในขั้นแรก ต้องเปลี่ยนแนวความคิดที่เกี่ยวกับการศึกษาเสียก่อนว่า ไม่ใช่รูปแบบการฝึกอบรมที่วิทยากรจากภายนอกพกวาเข้าไปถ่ายทอดให้แก่ชาวบ้านผู้ว่างเปล่า แต่รูปแบบการศึกษาจะต้องเป็นรูปแบบการนำเอาความรู้จากทั้งส่วนของนักพัฒนาและของชาวบ้านมาประสานร่วมกัน เราอาจจะต้องค้นหา "รูปแบบการศึกษา" ที่เคยมีอยู่ตามประเพณี ซึ่งอาจจะไม่ใช่การเรียนนั่งเรียนกันในห้องเรียน (เช่น ภาคอีสาน มีรูปแบบการ "โส" กัน) เนื้อหาของการศึกษาต้องเริ่มจากที่มีอยู่แล้วในเนื้อในของวัฒนธรรมชุมชนนั่นเอง เช่น ผญา ฮีตคอง ทา ฯลฯ

ขั้นที่ 4 : การจัดหาแหล่งทรัพยากรทั้งในและนอกชุมชน แหล่งทรัพยากรในที่นี้กินความหมายกว้างตั้งแต่ทรัพยากรบุคคล ทรัพยากรความรู้ ทรัพยากรด้านวัตถุและทรัพยากรด้านแรงงาน เราต้องค้นหาและมีความเพียรพยายามที่จะใช้แหล่งทรัพยากรทุกอย่างที่กล่าวมานั้นจากภายในวัฒนธรรมของชุมชนให้มากที่สุด เริ่มตั้งแต่ผู้ที่จะสามารถมาเป็นวิทยากรให้การฝึกอบรมจะเป็นใครบ้าง ในชุมชนเคยมีองค์กรอะไรบ้างที่สามารถควบคุมชุมชนได้ (เช่น สภาผู้เฒ่า พระสงฆ์องค์เจ้า) การจัดทำธนาคารข้าวสามารถจะระดมทุนจากผู้ที่มีฐานะดีแต่มีน้ำใจที่อยู่ในชุมชนนั่นเองได้ไหม ชาวบ้านมีวิธีการตามประเพณีอย่างไร ในการแสวงหาความร่วมมือจากบุคคลเหล่านี้

ขั้นที่ 5 : การจัดระบบการจัดการ เราคงจะต้องยกเลิกระบบการนำระบบการจัดการสำเร็จรูปจากภายนอกเข้าไปให้ชุมชน เช่น ไม่ว่าจะเข้าไปในหมู่บ้านไหน เราก็มักจะให้ชาวบ้านรวมกลุ่มกัน แล้วตั้ง ประธาน รองประธาน เหนรัญญิก เลขานุการ ซึ่งภายในเวลาชั่วไม่กี่เดือน เราก็จะพบว่า กลุ่มแบบนี้ค่อย ๆ สลายตัวไป เพราะชาวบ้านเองก็ไม่เข้าใจวิธีการแบ่งแยกหน้าที่ความรับผิดชอบแบบนี้ เราต้องสำรวจดูว่า ชาวบ้านมีระบบการจัดการเกี่ยวกับกลุ่มอย่างไรบ้าง กลุ่มชนิดไหน

จะจัดรูปแบบองค์กรอย่างไร ต้องมีตำแหน่งอะไรบ้าง สำหรับเกณฑ์ในการใช้เลือกผู้นำก็เช่นกัน ส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านจะคัดคุณสมบัติของผู้นำให้เหมาะสมกับธรรมชาติของงาน เช่น ผู้นำเหมืองฝาย ก็ต้องการคุณสมบัติชุดหนึ่ง ผู้นำธนาคารข้าว ผู้นำด้านพิธีกรรม ก็เป็นคุณสมบัติอีกชุดหนึ่ง นอกจากนั้น สิ่งที่ควรศึกษาก็คือ วิธีการในการตั้งกฎเกณฑ์ การให้ยุ้ม การลงโทษ ฯลฯ การประพฤติกฎปฏิบัติกิจกรรมเหล่านี้มีคุณค่าอะไรกำกับอยู่เบื้องหลัง เช่น การลงโทษ อาจจะมีคามหมายเบื้องหลังที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรมสมัยใหม่ เป็นต้น

ขั้นที่ 6 : การสร้างเครือข่ายสายสัมพันธ์กับองค์กรภายนอก ซึ่งอาจจะหมายรวมถึงแต่การติดต่อกับพ่อค้า กับรัฐบาล รวมทั้งหน่วยงานอื่น ๆ อีกด้วย รูปแบบและเนื้อหาของการสร้างเครือข่ายสายสัมพันธ์กับองค์กรภายนอกดังกล่าวนี้ ต้องก่อตัวมาจากพื้นฐานวัฒนธรรมชุมชนเอง ในขั้นตอนนี้คงจะเป็นการสู้มเสี่ยงและอันตรายอย่างมาก หากเรานำเอากรอบวิธีคิดในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรชาวบ้านกับองค์กรภายนอก ตามแบบนักพัฒนาของเราไปครอบให้กับชาวบ้าน ทั้งนี้เพราะการที่ชาวบ้านจะสามารถติดต่อกับภายนอกได้อย่างมีความมั่นใจนั้น น่าจะต้องมาจากพื้นฐานของชาวบ้านเอง

ขั้นที่ 7 : การขยายงาน ในขั้นตอนนี้ เท่าที่ปรากฏมาแล้วก็คือ ลักษณะการขยายงานตามแบบวัฒนธรรมชุมชน น่าจะเป็นการขยายแนวคิดและขยายความช่วยเหลือด้านวัตถุไปตามสายเครือญาติ เนื่องจากความเป็นเครือญาตินั้นมีพื้นฐานของความไว้วางใจ (trust) และการต้องพึ่งพาอาศัยกันเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว นอกจากนั้น รูปแบบของการขยายกลุ่ม ขยายองค์กรให้ใหญ่ขึ้น ก็ยังมีวิธีการตามแบบประเพณีที่มีเหตุผลเฉพาะตัวอยู่เบื้องหลัง เช่น ทางภาคเหนือ เราจะเห็นชาวบ้านจัดตั้งเป็นกลุ่มเล็ก ๆ ย่อย ๆ กลุ่มละ 7 - 10 คน โดยตั้งกลุ่มเล็ก ๆ เช่นนี้ให้มีขึ้นให้มากในหมู่บ้านของตน แทนที่จะตั้งเป็นกลุ่มใหญ่กลุ่มเดียวแล้วเปิดรับสมาชิกใหม่ตามแบบวิธีสมัยใหม่ นอกจากนั้น ยังมีการจัดความสัมพันธ์ฉันท์พี่น้องระหว่างกลุ่มใหม่กับกลุ่มเก่าอีกด้วย

ขั้นที่ 8 : การติดตามและประเมินผล จากประสบการณ์ของเพื่อนักพัฒนาได้บ่งบอกแก่พวกเราอย่างชัดเจนว่า ในธรรมเนียมประเพณีนั้น ได้บรรจุแนวความคิด มีรูปแบบ และมีวิธีการเกี่ยวกับการติดตามและประเมินผลเอาไว้แล้ว (ซึ่งบางอย่างเราก็อาจจะจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนบ้าง) เช่น ชาวบ้านพุทธจะมีความคิดว่า การทำบุญให้ทานนั้น เราควรจะให้ขาดไปเลย ไม่ควรจะไปติดตามดูว่าผู้รับเขาจะนำไปทำอะไร จะกลายเป็นบาปเปล่า ๆ ในกรณีเช่นนี้ เราอาจจะต้องขยายแนวความคิด การให้ทานด้วยวัตถุ (เช่น ทำทาน-ทอด ทอดผ้าป่าข้าว) นั้น ก็เป็นเพียงส่วนหนึ่ง ในขั้นต่อไป จะต้องไปติดตามเพื่อให้วิทยาทานสืบเนื่องต่อไปอีกชั้นหนึ่งด้วย จึงจะเป็นการให้ทานอย่างสูงสุด ครบวงจร

สิ่งที่เราควรจะทำและทำการค้นคว้าศึกษาก็คือ การติดตามและประเมินผลตามแบบของชาวบ้านนั้น กระทำในเงื่อนไขของกาลเทศะ และตัวบุคคล อย่างไรบ้าง เพราะชาวบ้านอาจจะมีวัฒนธรรมในเรื่องนี้แตกต่างไปจากแนวคิดสมัยใหม่ของเรา ตัวอย่างเช่น ในโอกาสการเลี้ยงผี-เหมืองฝาย ไหว้ผีปู่ตานั้นอาจจะเป็นโอกาสที่ใช้สำหรับการติดตามประเมินผลกิจกรรมก็เป็นได้

ตัวอย่างทั้งหมดที่กล่าวมานี้ เป็นเพียงเพื่อให้เห็นเค้าของการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชนให้เป็นรูปเป็นร่างได้มากขึ้นเท่านั้น ผู้เขียนคาดหวังว่า เมื่อนักพัฒนาและชาวบ้านมีสำนึกในการทำงาน-พัฒนาแนวทางนี้เพิ่มมากขึ้น รูปแบบและวิธีการทำกิจกรรมต่าง ๆ ก็ควรจะได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่อีกมากมายหลากหลายไม่รู้สิ้นสุด

8. บทบาทที่สำคัญของนักพัฒนา

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงหรือปรับปรุงเพิ่มเติมแนวทางใหม่ ๆ ขึ้นมา ก็จำเป็นต้องมีอยู่เองที่จะต้องมีการขยับบทบาทหรือเพิ่มเติมความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทของนักพัฒนาอันเสียใหม่อีกยกหนึ่ง ทั้งนี้ เพื่อเป้าหมายใหญ่ 2 ประการ คือ เพื่อให้ นักพัฒนาสามารถที่จะเล่นบทบาทหนุนช่วยงานพัฒนาของชาวบ้านได้อย่างเต็มที่ และในอีกด้านหนึ่ง เพื่อป้องกันไม่ให้ นักพัฒนาไปเล่นบทบาทที่เป็นอุปสรรคหรือเป็นตัวถ่วงงานพัฒนาของชาวบ้านโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์

เท่าที่รวบรวมได้ บทบาทสำคัญของนักพัฒนาในกระบวนการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน ควรจะมีดังต่อไปนี้คือ :

(1) บทบาทที่จะเป็นผู้สำรวจมรดกทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน โดยอาศัยความเชื่อมั่นที่ว่าในชาวบ้านนั้น เขามี "อะไรที่ล้ำค่าอยู่" "สิ่งที่ตกทอดมาเป็นมรดกนั้น ยังสามารถมีคุณค่า ยังประโยชน์ได้ทั้งในปัจจุบันและในอนาคต" หลังจากที่สำรวจค้นพบแล้ว เราก็ต้องขุดเจาะมรดกนั้นขึ้นมาเผยแพร่ บางอย่างก็ต้องรื้อฟื้น บางอย่างก็ต้องปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมเสียใหม่ อย่างไรก็ตาม ในกระบวนการรื้อฟื้นวัฒนธรรมชุมชนนี้ เราจะต้องปลุกจิตวิญญาณของวัฒนธรรมจากสภาพที่เป็นวัฒนธรรมที่ตายแล้ว (dead culture) ให้กลายมาเป็นวัฒนธรรมที่มีชีวิตชีวา (lived-culture) นี้ก็หมายความว่า เราจะไม่ขุดหรือวัฒนธรรมเก่าแก่ของชุมชนมาไว้ในพิพิธภัณฑ์เท่านั้น แต่จะต้องนำมาใช้ให้มีชีวิตชีวาอยู่ในวิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้าน แม้จะทำไม่ได้ทั้งหมด ได้แต่เพียงบางส่วนก็ยิ่งดี

(2) บทบาทของการเป็นผู้ตั้งคำถาม บทบาทนี้อาจจะเป็นการกลับบทบาทที่นักพัฒนาเคยเล่นอยู่ คือ โดยส่วนมาก เรามักจะถูกกำหนดให้สวมบทบาท "นักพัฒนารูที" คือ เป็นผู้ตอบคำถามหรือแปลปัญหาของชาวบ้าน ในการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนนี้ เรามีหลักการว่า "คำตอบนั้นอยู่ที่ชาวบ้าน" หากแต่ถ้า การที่จะได้คำตอบที่เหมาะสมนั้นมา เราจะต้องมีคำถามที่เหมาะสมเจาะเหมาะเหม็ง คำตอบที่คู่ควรจึงจะปรากฏออกมา

อีกประการหนึ่ง คำถามที่นักพัฒนาจะเป็นผู้ตั้งนี้ มิใช่คำถามชนิดที่ต้องการคำตอบสำเร็จรูป เช่น ไปไหนมา กินข้าวแล้วหรือยัง $1 + 1$ เป็นเท่าไร ฯลฯ แต่จะเป็นคำถามชนิดพิเศษที่เรียกว่า "คำถามเพื่อการแสวงหาคำตอบ" (Inquiry Question) เป็นคำถามที่ถามแล้วทำให้ผู้ถูกถามเกิดปริศนาขึ้นในใจ (ไม่ใช่เกิดคำตอบขึ้นในใจ) เมื่อเกิดปริศนาแล้ว ก็จำเป็นต้องแสวงหาหนทางไปสู่คำตอบ ซึ่งยังเป็นกระบวนการอีกยาวนาน คำถามแบบนี้เป็นคำถามที่กระตุ้นให้ผู้ตอบเกิดสำนึกบางอย่างขึ้นมาใหม่ ตัวอย่างเช่น คำถามที่ว่า "หมู่บ้านของเราชื่อบ้านโสกน้ำขาว ซึ่งแปลว่าเป็นบ้านที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์ จนน้ำไหลชุ่มฉ่ำแตกเป็นฟองกระจาย แล้วเหตุใด ปัจจุบันบ้านโสกน้ำขาวจึงแห้งแล้งหาน้ำไม่ได้สักหยดหนึ่งเล่า" เป็นต้น

อนึ่ง การตั้งคำถามแบบต้องแสวงหาคำตอบนี้ ไม่สามารถจะชักถามโต้ตอบกันได้ใน
 สถานะที่ราบเรียบหรือบนความว่างเปล่า แต่จะต้องถามตอบกันด้วยการกระทำ ด้วยชีวิตและเลือดเนื้อ ตัวอย่าง
 เช่น เราไม่อาจจะตั้งคำถามหรือแม้แต่ให้คำตอบแก่ชาวบ้านได้ว่า "วัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนนั้นมี
 ศักยภาพและพลังสร้างสรรค์จริงหรือไม่" ไม่ว่าเราหรือชาวบ้านจะตอบว่าหัวหรือก้อยก็ตาม คำตอบที่
 ทุกคนระคายปากนั้นก็ไม่ว่าจะหยั่งรากลึกลงไปถึงระดับก้นแข็งของหัวใจได้ การจะตอบคำถามแบบนี้
 ต้องคุณสัลพัทธ์ที่เกิดจากการทำกิจกรรม คือ ต้องลงมือทำ ผลงานที่ทำจะเป็นคำเฉลยปริศนาได้อย่างไร
 แท้จริงมากกว่า ดังนั้น กระบวนการถาม-ตอบนี้ ก็ต้องใช้กระบวนการของ "การทำ-คิดไตร่ตรอง
 ตั้งคำถาม-การทำ" ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั่นเอง

(3) บทบาทในการจัดเงื่อนไขเพื่อเอื้ออำนวย (Facilitating condition) และ
บรรเทาหรือขจัดเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรค (Obstacle) ต่อการพัฒนา ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอน
 ต้น ๆ ว่า การธำรงรักษาคุณค่าที่ค้างมานั้น ต้องการเงื่อนไขที่เหมาะสมในการหล่อเลี้ยง เหมือนการ
 ให้อุ๋ยให้น้ำแก่ต้นไม้ และต้องคอยขจัดมดแมลงที่จะมารบกวนอีกด้วย บทบาทอันนี้เป็นบทบาทสำคัญอัน
 หนึ่งที่นักพัฒนาจะสามารถหนุนช่วยในสิ่งที่เหลือบ่ากว่าแรงที่ชาวบ้านจะทำได้ ตัวอย่างเช่น สำหรับ
 ชาวบ้านที่ต้องการเข้ากินคำรับจ้างเป็นวัน ๆ ไม่มีที่นาเป็นของตัวเอง จะมีเงื่อนไขอะไรบ้างที่เอื้ออำน
 วยให้สามารถเข้ามาร่วมกิจกรรมของกลุ่มได้ หรือกรณีการประสานงานเพื่อสร้างเงื่อนไขให้เอื้อ
 อำนวยต่อการเรียนรู้ระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้านได้ เป็นต้น

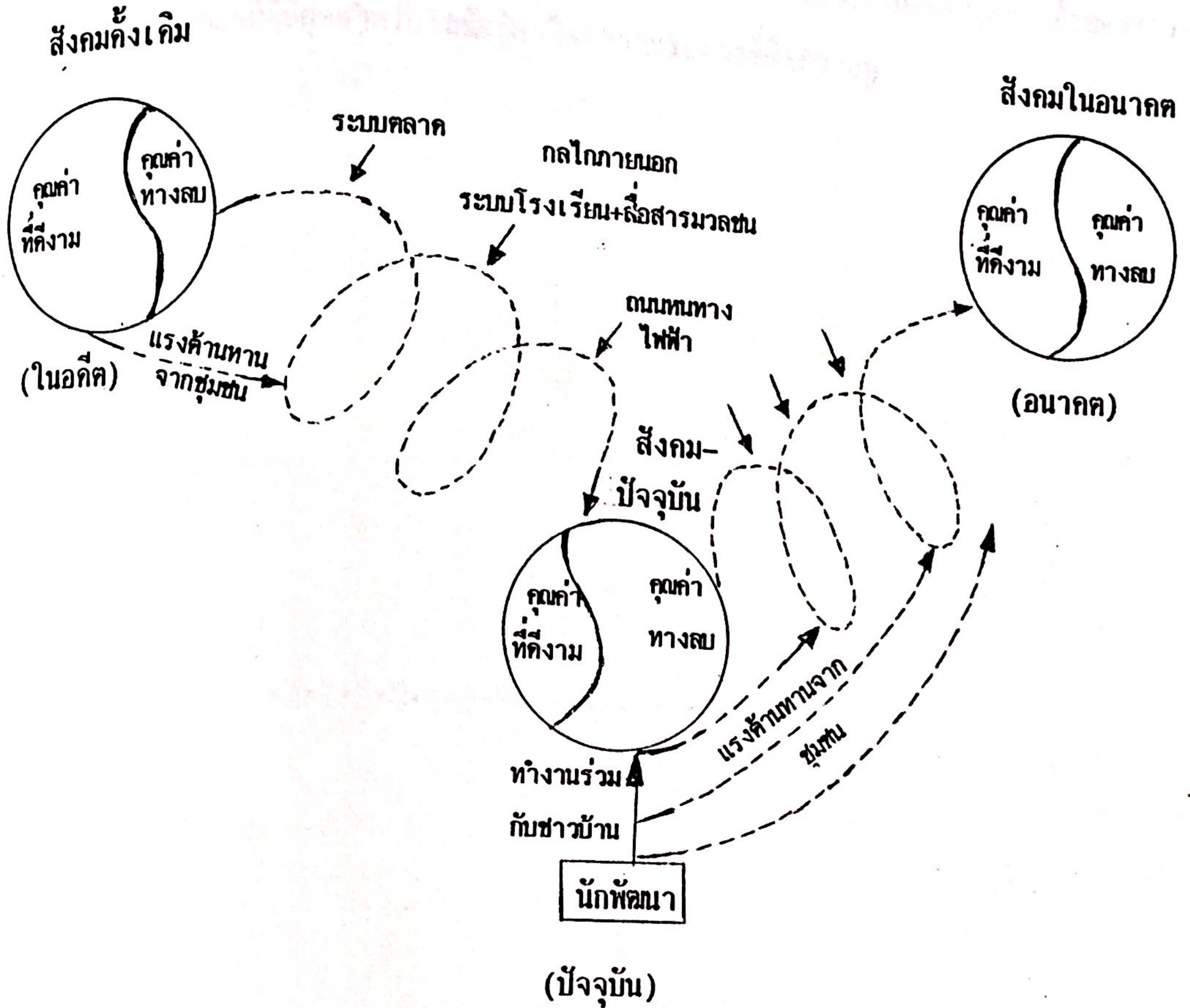
(4) บทบาทเป็นผู้ตอกย้ำให้กำลังใจ ปัจจุบันนี้ พิจารณาจากแง่มุมของวัฒนธรรมแล้ว ทั้งใน
 ระดับวัฒนธรรมชุมชน และระดับวัฒนธรรมของชาติ กำลังอยู่ในขั้นอาการวิกฤตอย่างมาก เพราะการ
 ขาดความมั่นใจและความภาคภูมิใจในเอกลักษณ์วัฒนธรรมของตนเอง นับตั้งแต่เราเริ่มรู้สึกภายในวิถี-
 ชีวิตแบบที่เป็นไทย ๆ (การนุ่งผ้าถุง กินข้าวด้วยมือ กินข้าวกับน้ำพริก...) และหันไปยึดมั่นสวมใส่
 เื่อวัฒนธรรมตะวันตกที่เราขนานนามว่า "วัฒนธรรมสากล" (เช่น ถ้าจะแต่งกายให้สุภาพ ก็ต้องแต่ง
 ชุดสากล) ในระดับชุมชนเช่นกัน คนเหนือไม่กล้าอุ้ก้าเมืองต่อหน้าคนกรุงเทพฯ คนอีสานไม่กล้าเว้า-
 ลาว คนปักษ์ใต้ไม่ยอมแหหลังไ้ ดังนั้น เมื่อมีการรื้อฟื้นวัฒนธรรมชุมชนที่เคยถูกคุกคามขึ้นมาใหม่

ผู้ที่รื้อฟื้นอาจจะขาดความมั่นใจในเส้นทางที่ตนกำลังเดินอยู่ไปบ้าง ในการนี้ นักพัฒนาจากภายนอกสามารถจะเล่นบทบาทเป็นผู้ตอกย้ำหนุนหลังให้ความมั่นใจแก่ชาวบ้านได้เป็นอย่างดี

(5) การเป็นแหล่งบันทึกความทรงจำร่วม (Collective Memory) เริ่มต้นจากสภาพความเป็นจริงที่ว่า ทุกวันนี้สายสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านตามแบบประเพณีดั้งเดิมได้ถูกบั่นทอนลงไป เพราะความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาอาศัยกันและกันมีลดน้อยลงเมื่อเทียบกับอดีต (โดยมีระบบตลาดระบบบริการสาธารณะแบบใหม่ เช่น โรงพยาบาล สอศแทรกเข้ามาแทนที่) ดังนั้น เมื่องานพัฒนาในหมู่บ้านหนึ่งได้ผลดีหรือประสบความสำเร็จ ณ จุดนี้ นักพัฒนาสามารถจะสอดประสานตัวเองเข้าไปทำหน้าที่เป็นแหล่งบันทึกความทรงจำร่วมที่สามารถจะเคลื่อนย้ายตัวเองจากหมู่บ้านหนึ่งไปยังหมู่บ้านอื่น ๆ เพื่อถ่ายทอดประสบการณ์ดังกล่าว หรือเป็นตัวต่อเชื่อมโยงให้เกิดการประสานกันระหว่างหมู่บ้านต่อหมู่บ้าน บทบาทนี้จะใช้งานได้ดีมากในกรณีที่หมู่บ้านซึ่งยังมีมรดกทางวัฒนธรรมหลงเหลืออยู่มาก ได้เริ่มต้นทำงานล่วงหน้าไปก่อน และหลังจากได้ค้นพบวิธีการที่เป็นระบบระเบียบดีแล้ว ก็หันหลังกลับมาส่งผ่านชุดประสบการณ์ดังกล่าวไปยังหมู่บ้านที่มีมรดกทางวัฒนธรรมหลงเหลือตกค้างอยู่เพียงแต่น้อย โดยมีนักพัฒนาเป็นสะพานเชื่อมทอดให้

(6) บทบาทสุดท้ายนี้ สืบเนื่องมาจากข้อเท็จจริงที่ว่า นอกจากในวัฒนธรรมชาวบ้านจะไม่ว่างเปล่าแล้ว ในวัฒนธรรมของเรานักพัฒนาเองก็ไม่ว่างเปล่าเช่นกัน การทำงานแนววัฒนธรรมชุมชนนี้ จะมีคุณประโยชน์ต่อตัวนักพัฒนาอย่างยิ่ง เพราะนอกจากจะช่วยงานพัฒนาให้แก่ชุมชนแล้ว นักพัฒนายังมีโอกาสที่จะได้พัฒนาปรับเปลี่ยนตัวเองไปด้วย จะได้พัฒนาทั้งทักษะความสามารถ และพัฒนาทั้งคุณค่าคุณธรรมที่สำคัญ ๆ ซึ่งเราจะได้ซึมซับมาจากแก่นแท้ของวัฒนธรรมชุมชน ดังนั้น ภาระหน้าที่สุดท้ายของนักพัฒนา ก็คือ จะต้องปรับเปลี่ยนตัวเอง จะต้องพัฒนาตัวเองไปด้วย เพราะหากเราละเลยบทบาทนี้ ในท้ายที่สุดแล้ว ตัวเราเองก็อาจจะกลายเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาไปก็ได้

หากให้เราสรุปภาพการทำงานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนออกมาอย่างคร่าวๆ อาจจะได้เขียนได้ดังนี้.-



ในท้ายที่สุดนี้ ยังมีคำถามอีกมากมายที่ติดค้างเกี่ยวกับการพัฒนาในแนววัฒนธรรมชุมชนนี้ เช่น คำถามที่ว่า วัฒนธรรมดั้งเดิมกำลังจะหมดไปแล้ว เราจะมาทำทำงานในแนวนี้ได้อย่างไร หรือแม้เราจะสามารถรื้อฟื้นวัฒนธรรมดั้งเดิมขึ้นมาได้ แต่เราจะมั่นใจในศักยภาพของวัฒนธรรมชุมชนว่า จะสามารถต้านทานแรงโหมกระหน่ำของระบบเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมสมัยใหม่ได้อย่างไร หรือคำถามที่ว่า เราจะสามารถปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมชุมชนเพื่อมาอยู่ประโชยชน์ในปัจจุบันได้มากน้อยเพียงใด และคำถามอื่น ๆ อีกมากมาย ผู้เขียนคิดว่า ตนเองไม่มีความสามารถเพียงพอที่จะตอบ-

